

Тема 7-8. Організація наукових досліджень

План:

1. Суть і основні етапи наукових досліджень.
2. Вибір проблеми і розробка її структури.
3. Формування і обґрунтування теми наукового дослідження в рамках доступної проблематики.
4. Види систематизації результатів науково-дослідної діяльності.
5. Інформаційний пошук та аналіз результатів, отриманих іншими науковцями
6. Обґрунтування доцільності проведення наукового дослідження за вибраною темою та формулювання завдань наукового дослідження, розв'язання яких є необхідним для досягнення поставленої мети.
7. Бібліографічний опис джерел, використаних у науковому дослідженні.
8. Загальні вимоги та правила оформлення науково-дослідної роботи.
9. Вимоги до складових роботи.
10. Особливості співвідношення розділів у кваліфікаційній роботі
11. Формулювання висновків до розділів і загальних висновків
12. Вимоги щодо форматування роботи.
13. Особливості використання наукового стилю мовлення в науково-дослідній праці:
вимоги до наукового стилю
14. Основні вимоги до реферування та цитування літератури
15. Поняття про авторські права

1. Суть і основні етапи наукових досліджень.

Проведення дослідження започатковується розробкою програми.

Програма дослідження – це документ, який регламентує всі етапи, стадії підготовки, організації та проведення конкретного дослідження.

Програма дослідження містить теоретичні обґрунтування методологічних підходів і методичних прийомів вивчення певного явища або процесу. Програма визначає проблему, мету, завдання дослідження, методи їх вирішення, а також основні шляхи і форми впровадження в практику очікуваних результатів. Вона виконує роль стрижневого кореня дослідження, зумовлюючи його змістовно-сміслову цінність, якість та надійність отриманої інформації.

Серед основних вимог до формування програми визначають такі:

- 1) Теоретико-методологічна обґрунтованість;
- 2) структурна повнота, тобто наявність у програмі всіх структурних елементів;
- 3) логічна послідовність всіх елементів програми;
- 4) гнучкість програми.

Програма дослідження виконує три основні функції: – методологічну – дає змогу визначити проблему, задля якої здійснюється дослідження; сформулювати його мету і завдання; зафіксувати вихідні положення про досліджуваний об'єкт; зіставити дане дослідження з тими, що проводилися раніше; – методичну – дає можливість розробити загальний логічний план дослідження; визначити методи збору і аналізу інформації; розробити процедуру дослідження; провести порівняльний аналіз отриманих результатів; – організаційну – забезпечує розробку чіткої системи розподілу праці між членами дослідницької групи; налагодження контролю за ходом і процесом дослідження, публікацію результатів тощо.

Створення програми розпочинається з розробки концепції дослідження, яка визначає його основну ідею. Концептуальні положення дослідження фіксують у методологічному розділі програми.

Методологічний розділ включає:

- проблемну ситуацію, яка зумовлює необхідність проведення дослідження (чому проводиться);
- вибір теми дослідження;
- визначення об'єкта і предмета дослідження; – структурний (логічний) аналіз об'єкта;
- визначення мети і основних завдань дослідження;
- обґрунтування робочих гіпотез (гіпотези не є обов'язковим елементом програми).

Методико-процедурний розділ містить:

- Методику дослідження (методи збирання, обробки та аналізу даних);
- Формування вибіркової сукупності (тип вибірки, структура вибіркової сукупності, обсяг вибірки);
- Інструментарій для збору інформації.

Рівень достовірності основних результатів наукового дослідження значно підвищується, якщо вони базуються на експериментальних даних. Тому програма повинна включати розділ експериментальних досліджень. Завершується експеримент переходом від емпіричного вивчення до обробки отриманих даних, логічних узагальнень, аналізу і теоретичної інтерпретації отриманого фактичного матеріалу.

Результати наукового дослідження подаються у вигляді підсумкового документа: інформації, інформаційної записки, аналітичної записки чи звіту про науково-дослідну роботу.

Для оптимізації роботи, щоб при найменших затратах отримати найкращі результати, необхідне планування наукового дослідження.

Робочий план становить основу, визначає загальну спрямованість дослідження та послідовність його проведення. Структура плану визначається обсягом і складністю дослідження. План може складатись із остаточно сформульованих пунктів, які повністю відображають їх змістовне наповнення, або тез, що в основних рисах характеризують положення дослідження.

На більш пізніх стадіях виконання дослідження можна підготувати план-проспект – реферативне викладення отриманих результатів у послідовності їх розміщення у рукописі.

План доцільно будувати за такою схемою: вступ, розділи, параграфи, висновки, список використаної літератури, додатки.

Початком наукового дослідження є докладний аналіз сучасного стану проблеми, яка розглядається. Він здійснюється на основі інформаційного пошуку з широким використанням ЕОМ. При цьому використовуються різні джерела інформації, які знаходяться в Україні, а також всесвітня комп'ютерна мережа Internet.

На основі аналізу проблеми складаються огляди, реферати й експресінформації, дається класифікація основних напрямів і визначаються конкретні завдання дослідження. Далі здійснюється вибір методу дослідження з використанням критеріїв його оцінки, складається планграфік виконання робіт та розраховується очікуваний економічний ефект.

Власне виконання наукових досліджень полягає в розв'язанні поставлених на початку завдань. Найчастіше у фундаментальних і прикладних дослідженнях використовується математичне або фізичне моделювання, а також поєднання цих методів. Математичне моделювання включає в себе декілька послідовних кроків. Це складання математичної моделі досліджуваного процесу на основі зібраних даних або використання готової моделі досліджуваного процесу на основі зібраних даних, або використання готової моделі з корегуванням основних і допоміжних факторів, що в багатьох випадках дозволяє спростити та пришвидшити дослідження. Для зручності розв'язання поставленого завдання математичний опис явища виконується у безрозмірних одиницях на основі теорії подібності. Далі здійснюється вибір способу розв'язання завдання (аналітичний або наближений) з урахуванням декількох умов, а саме: необхідної точності; тривалості виконання; оптимальних матеріальних витрат. Оброблення результатів експерименту виконується за допомогою ЕОМ. На основі широкого застосування математичної теорії планування

експерименту отримують результати у вигляді математичних рівнянь, будують графіки і номограми, які характеризують закономірності процесу, що досліджується.

Фізичне моделювання може здійснюватися на модельній (лабораторній) або натурній установці. Для цього розробляються креслення установки, визначається діапазон основних параметрів, добирається вимірювальна апаратура, а також складається програма проведення досліджень.

Експерименти можуть здійснюватись за класичною схемою (коли послідовно перебираються вибрані фактори) або з використанням математичної теорії планування експерименту. Після виконання програми досліджень проводиться перевірка правильності одержаних результатів, оброблення одержаних даних і отримання відповідних рівнянь та оцінюється помилка розрахунку за ними. Під час фізичного моделювання широко використовується ЕОМ – для керування експериментом і обробки його результатів.

Завершенням наукової розробки є аналіз отриманих результатів та їх оформлення. Виконується зіставлення результатів теорії та експерименту, дається аналіз їх можливих відмінностей. Складається звіт про проведені наукові дослідження, який оформляється за державним стандартом.

Етапи виконання науково-дослідних робіт

Можна виділити *шість основних етапів* виконання прикладної науково-дослідної роботи, а саме:

- формулювання теми (ознайомлення з проблемою, складання техніко-економічного обґрунтування, попереднє визначення очікуваного економічного ефекту від впровадження);
- формулювання мети і завдань дослідження (літературний огляд, зіставлення і критика проблемної інформації, узагальнення і висвітлення стану питання за темою);
- теоретичні дослідження (вивчення фізичної суті явища, формулювання гіпотези, вивід математичних залежностей та їх теоретичний аналіз);
- експериментальні дослідження (розробка мети і завдань експерименту, планування, засоби вимірювання, дослідна установка, проведення експериментів, опрацювання результатів);
- аналіз і оформлення результатів наукових досліджень (загальний аналіз теоретичних і експериментальних досліджень, зіставлення їх результатів, аналіз розходжень, уточнення теорії, у разі потреби, проведення додаткових експериментальних досліджень);
- упровадження і визначення економічного ефекту (розрахунок річного економічного ефекту, передача для впровадження у виробництво, авторський нагляд за впровадженням або розроблення технічного завдання на дослідно-конструкторську роботу).

Етапи дослідно-конструкторської розробки:

- формулювання теми, мети і завдань дослідження;
- вивчення літератури, проведення досліджень до технічного проектування експериментального зразка;
- технічне проектування (розробка варіантів технічного проекту, розрахунки, розробка креслень, виготовлення вузлів, узгодження технічного проекту та техніко-економічного обґрунтування);
- робоче проектування (розробка загального вигляду, вузлів, деталей, пояснювальної записки для виготовлення дослідного зразка);
- виготовлення дослідного зразка (проектування технологічного процесу виготовлення, розробка технологічних карт і проекту організації робіт, виготовлення деталей, складання зразка, підключення, доводка, регулювання; стендові й виробничі випробування);
- доопрацювання дослідного зразка;
- державні випробування (передача зразка спеціальній комісії, випробування за методикою і оформлення акта держвипробування).

Наведені етапи робіт відповідають вимогам чинного держстандарту щодо послідовності виконання і оформлення результатів наукових робіт

2. Вибір проблеми і розробка її структури.

Уміння правильно провести наукове дослідження, яке б відповідало сучасним вимогам – справа, яка вимагає певних зусиль і компетентності. Знайомство із новими напрямками розвитку туристичної науки, з її новими аспектами, у сполученні із новітніми тенденціями розвитку наукових знань визначають наукову діяльність студентів.

Метою наукових досліджень є всебічне, достовірне вивчення об'єкта, процесу або явища, їх структури, зв'язків, відносин на основі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також здобуття і впровадження у виробництво корисних для людини результатів.

У межах НДРС здійснюються наукові дослідження.

Наукові дослідження - це цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів теорії, це діяльність людей спрямована не тільки на здобуття знань, а й на їх використання у виробництві і в практичних цілях.

За основу обраного НД повинна бути закладена ідея, що відображає певний науковий напрям конкретної групи науковців, котрі проводять глибокі дослідження значної потенціальної ваги. Загальною особливістю всіх наукових досліджень студентів є їх комплексний характер. Вони включають на певному етапі всі елементи питань теорії, методології та методики дослідження, значний об'єм аналітичної роботи з елементами синтезу, і по можливості, отримання невеликого, але конкретного результату практичного значення.

НД здійснюються для отримання наукового результату.

Науковий результат – нове знання, здобуте в процесі фундаментальних або прикладних НД і зафіксоване на носіях наукової інформації у формі наукового звіту, наукової праці, доповіді, відкриття, монографії.

Науково-прикладний результат – нове конструктивне чи технологічне рішення, закінчене випробування, яке може бути впроваджене або використане у практичній діяльності.

Під **науковим напрямом** розуміють сферу НД наукового колективу, спрямовану на вивчення певних фундаментальних, теоретичних, експериментальних завдань у відповідній галузі науки. Науковий напрям – наука або комплекс наук, у галузі яких ведуться дослідження. Розрізняють: технічні, біологічні, соціальні, економічні напрями з подальшою деталізацією.

Структурними одиницями наукового напрямку є: комплексні проблеми, проблеми, теми і питання.

Комплексні проблеми – включають кілька проблем, об'єднаних однією метою.

Проблеми - складне наукове завдання, яке охоплює значну кількість дослідження і має перспективне значення. Проблеми виникають тоді, коли на практиці виникають труднощі або перешкоди, які наражаються на неможливість досягнення цілей.

Після обгрунтування проблеми, її структури визначаються теми НД, кожна з яких повинна бути актуальною, мати наукову новизну, тобто вносити певний вклад в науку, бути економічно уфуктивною для народного господарства, тому вибір теми має ґрунтуватись на спеціальних техніко-економічних розрахунках.

Проблема містить низку тем. Тема – наукове завдання, яке охоплює певну частину НД. Це завдання, яке формується на основі значної кількості питань, що вивчаються.

Наукові питання – більш конкретні завдання НД. Результати цих завдань мають не тільки теоретичне, але, і практичне значення.

При розробці теми або питання ставляться конкретні завдання дослідження - розробити організаційну структуру підприємства, прогресивну технологію тощо.

Тема формується на основі загального ознайомлення з проблемою, і межах якого буде проводитись дослідження.

Тема повинна бути актуальною і важливою. Актуальною вважається така тема, яка забезпечує певний економічний ефект, актуальність оцінюють експерти, відомі вчені з даної проблеми.

Тема також має вирішувати наукове завдання, має бути наукова новизна розробки.

Важливою характеристикою теми є її практичне застосування, якщо це неможливо здійснити, то розробка теми неефективна.

Вибору теми має передувати детальне ознайомлення з вітчизняними і зарубіжними джерелами.

При складанні загальної програми дослідження слід враховувати й те, що в процесі наукових розробок можливі деякі зміни в тематиці.

На основі науково-дослідних результатів створюються нові технології, нові прилади.

Вибір проблем, тем здійснюється в декілька етапів.

I етап – формування проблеми. На основі протиріч напряду, що вивчається, формують основне питання - проблему, і в загальних рисах визначають очікуваний результат.

II етап – розробка структури проблеми. Виокремлюють теми, підтеми, питання. З кожної теми визначають орієнтовний напрям досліджень.

III етап – окреслюють актуальність тем, її цінність на даному етапі для науки, виробництва. По кожній темі проводять дискусію, визначають протиріччя тощо.

Після обгрунтування проблеми, її структури, науковий колектив чи науковець обирає конкретну тему наукового дослідження.

Наукова робота є кваліфікованою працею, тому її оцінювання проводиться не лише за теоретичною науковою цінністю, актуальністю та практичним значенням, а й за рівнем загальної методологічної підготовки.

Отже, будь-яке дослідження розпочинається з будови проблеми.

Проблема – це протиріччя між знаннями про потреби людей в будь-яких результативних практичних чи теоретичних діях і незнання шляхів і засобів їх реалізації. Вирішити проблему – означає отримати нові знання або створити теоретичну модель, яка б пояснювала те чи інше явище, виявити фактори, які впливали б на розвиток явищ в бажаному напрямі. Наукова проблема – це конкретне питання, яке виникає тоді, коли наявних знань недостатньо для вирішення якоїсь задачі і не відомий спосіб, за допомогою якого можна здобути відсутні знання. Щодо її **структури**, то – це система, яка має центральне і додаткові питання; відповіді, щоб вирішити центральне питання. На основі проблеми формулюється тема як найменування того аспекту проблеми, якого вимагає дослідження.

Вважається, що **проблема** – те ж питання, тільки важливіше і складніше. Це так і не так, оскільки специфічною рисою проблеми є те, що для її розв'язання треба вийти за рамки старого, вже досягнутого знання. Щодо ж питання взагалі, то для відповіді на нього цілком вистачить старого знання, тобто для науки питання не є проблемою. Для з'ясування стану розробки обраної теми складається короткий огляд літератури, з якого можна зробити висновок, що дана тема ще не розкрита (розкрита лише частково, або не в тому аспекті) і тому вимагає подальшого розроблення. Якщо такий висновок не впливає логічно з огляду, то дисертанту немає сенсу розробляти обрану тему. Огляд літератури за темою демонструє ґрунтовне ознайомлення дисертанта зі спеціальною літературою, його вміння систематизувати джерела, критично їх розглядати. Від формулювання наукової проблеми і доведення, що частина проблеми, котра є темою даної дисертаційної праці, ще не розроблена і не висвітлена у спеціальній літературі, логічно перейти до формулювання мети дослідження, а також зазначення конкретних завдань, які вирішуватимуться відповідно до визначеної мети. Це звичайно роблять у формі перерахунку (вивчити..., описати..., встановити..., виявити..., вивести залежність... і т. ін.). Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня.

Спочатку потрібно перевести проблемну ситуацію у формулювання проблеми, яку потрібно досліджувати. Для цього потрібно виконати спеціальну теоретичну роботу: установити наявність даної проблеми; наявність показника, який кількісно чи якісно характеризує дану проблему; наявність обліку і статистики за цим показником; виділити

найбільш суттєві елементи чи фактори проблеми; відокремити уже відомі елементи проблемної ситуації, які не потребують спеціального аналізу і виступають як інформаційна база для розгляду невідомих елементів; виділити в проблемній ситуації головні і другорядні компоненти, щоб визначити основний напрям дослідницького пошуку; проаналізувати вирішення аналогічних проблем. З цією метою необхідно вивчити всю літературу з даного питання. Провести бесіду з компетентними людьми – експертами. У ролі експертів виступають – спеціалісти-вчені або досвідчені практики.

Щоб успішно вирішити обрану проблему, дослідник повинен в першу чергу мати якнайповніше уявлення про все те, що вже було зроблено його попередниками. Для цього ретельно аналізуються доступні для дослідника нормативні (постанови, накази, інструкції) і патентні (описи патентів і винаходів) документи, вивчаються літературні джерела (книги, журнали, наукові збірники, архівні документи), статистичні матеріали (це можуть бути результати соціологічних опитувань, результати успішності, результати тестувань тощо). Вивчення стану проблеми слід починати з найбільш ґрунтовної публікації (це може бути монографія, дисертація, тематичний збірник наукових праць і т.ін.), яка є найбільш близькою до обраної для дослідження проблеми. Під час ознайомлення з нею може виявитись, що у тексті, у підрядкових посиланнях та у переліку використаної літератури наведено цілий ряд праць, потрібних для подальшого опрацювання з метою ознайомлення із станом обраної для дослідження проблеми.

Результатом цього етапу дослідження повинен стати бібліографічний список опрацьованих літературних джерел, виписки із опрацьованих матеріалів, конспект опрацьованих матеріалів чи реферат.

Результати ознайомлення із станом проблеми можуть показати, цю обрану для дослідження проблема вже вивчена, описана і знайшла широке практичне застосування. У такому разі вивчення стану проблеми запобігає подальшій даремній роботі над вирішенням вже дослідженої задачі. Може статися і так, що обрана для дослідження проблема вивчена ще не повністю, деякі її питання досліджені поверхово і побіжно. До того ж дослідник може і не погодитись з деякими положеннями раніше проведених досліджень. Тому наявні у друкованих джерелах відомості не можуть стати перепорою для проведення нового дослідження, їх докладне вивчення може викликати необхідність у деяких змінах попередньо сформульованої назви проблеми (теми) дослідження.

Попереднє формулювання проблеми наукового дослідження ще не завжди є остаточним. Вивчення стану обраної для дослідження проблеми визначає ті її аспекти, які вже вирішені раніше, і дає можливість чітко окреслити ті питання, які ще потребують свого вирішення. Відповідно до цього формулювання проблеми може дещо звужуватись (чи навпаки, розширюватись), а її назва відповідним чином уточнюватись.

На основі попереднього аналізу розробляється програма дослідження даної проблеми. Програма дослідження включає такі розділи: теоретичний (цілі задачі, предмет і об'єкт дослідження, визначення понять); методичний (обґрунтування вибірки, обґрунтування методів збору даних, методи обробки і аналізу даних); організаційний (план дослідження, порядок дослідження підрозділів).

Формулювання проблеми спричиняє вибір певного об'єкту дослідження – широкого, інтегрального поняття (це може бути педагогічний процес в цілому; чи сфера соціальної дійсності; чи певні соціально-педагогічні відношення, що містять в собі педагогічні суперечності). Іншими словами, об'єктом може бути все те, що так чи інакше містить педагогічні суперечності і спричиняє проблемну ситуацію. Об'єкт дослідження – це те, на що спрямований процес пізнання.

Теми і проблеми досліджень виникають з потреб розвитку суспільства. Дуже часто вони пов'язуються з необхідністю усунення певних протиріч у житті суспільства, в освіті, у виробничих процесах та ін. Тому для вибору теми чи проблеми дослідження аналізують за літературою чи практичним досвідом такі протиріччя і в загальних рисах визначають майбутні результати дослідження. Важливим критерієм вибору теми дослідження може

стати наявність у самих дослідників достатнього досвіду та творчого потенціалу для її вирішення. Цілком очевидно, що у даному разі повинна враховуватись і наявність потрібної для майбутнього дослідження матеріальної бази, відповідних технічних засобів і т. ін.

Одним із основних критеріїв існування проблеми може бути наявність об'єктивно існуючих суперечностей, які можна розв'язати засобами науки. Якщо така суперечність є, це означає, що є й проблема, яку варто дослідити. Наприклад, як суперечності, що є нині в системі освіти, можна виділити такі: суперечність між об'єктивною необхідністю підготовки висококваліфікованих фахівців і наявною практикою їх підготовки у вищій школі з використанням традиційних форм і методів навчання; суперечність між посиленням вимог до самостійної роботи учнів чи студентів і недостатнім рівнем їх знань і вмінь з організації самостійної пізнавальної діяльності тощо.

Таким чином, мова, як правило, йде про об'єктивно існуючі суперечності між потребами і можливостями, між новими вимогами і системою, що склалася, між необхідністю і наявністю способів і засобів, які дають можливість реалізувати щось в нових умовах, і т. ін.

Проблема, яка випливає з виявлених суперечностей, повинна бути актуальною, відображати те нове, що входить або повинно увійти в життя. Такими нині є проблеми, пов'язані з гуманізацією, фундаменталізацією, демократизацією й інформатизацією освіти, врахуванням індивідуальних особливостей і реалізацією можливостей кожного учня, реалізацією проблемного та особистісно орієнтованого чи розвивального навчання, формуванням виховуючого середовища в школі і мікрорайоні, комплексною профілактикою і реабілітацією неповнолітніх тощо.

Ще одна обставина, яку обов'язково треба враховувати при визначенні проблеми, – це розуміння різниці між науковою проблемою і практичним завданням. У такій науці як педагогіка, що вивчає особливий вид практичної діяльності, дослідник йде безпосередньо або опосередковано від запитів педагогічної практики, і в кінцевому рахунку розв'язання будь-якої наукової проблеми сприяє поліпшенню практичної діяльності. Однак сам запит практики не є ще науковою проблемою. Він служить стимулом для пошуку наукових засобів розв'язання задачі і тому передбачає звернення до науки. До того ж практичне завдання розв'язується не лише засобами науки. Створення нормальних фінансово-економічних і матеріально-технічних умов у школі – справа практики: менеджерів, економістів, політиків. Ніяка наука не допоможе дітям вчитися, коли вони не мають підручників, коли взимку температура в класах опускається нижче 10 °С, чи коли в них над головою тече дах.

Загальні соціальні завдання в галузі освіти конкретизуються визначенням тих практичних питань, які потрібно вирішити у діяльності навчальних закладів. Однак далеко не всі з них складають педагогічні проблеми. Окремі практичні завдання можна вирішити засобами інтенсифікації праці вчителів, упровадженням нових технологій, передового досвіду навчання і виховання тощо. Якщо наявних засобів недостатньо, виникає педагогічна проблема, яка вимагає проведення відповідного дослідження. Його актуальність, окрім практичних потреб освіти, характеризується недостатністю тих чи інших наукових знань, на збагачення і доповнення яких спрямована така пошукова робота.

Такі слова в назвах дисертацій, як "удосконалення", "подолання" (наприклад, неуспішності чи невихованості учнів), "підвищення рівня", "застосування" чогось і т. ін., відносяться до сфери практики. Наприклад, проблема для науки полягає не в тому, щоб оптимізувати процес навчання, а в тому, щоб з'ясувати, які умови сприяють оптимізації і якими мають бути основні етапи і методи роботи, що забезпечують успіх у цій справі.

Подолання відставання і неуспішності школярів – суто практичне завдання. Але для його розв'язання може знадобитися наукове знання, причому не лише педагогічне. Якщо відставання зумовлене особливостями психіки учня, наприклад, його темпераменту, темпу засвоєння матеріалу, властивостями характеру взагалі, і якщо ці властивості типові – тоді це поле вивчення для психолога, який відповідним чином сформулює наукову проблему. Якщо учень відстає в навчанні просто через невлаштованість побуту, наприклад, п'янство батьків, і

це носить масовий характер – проблему вивчає соціолог. Якщо ж учень у буквальному розумінні слова не встигає за класом через пропуски занять через хворобу, а догнати інших він не може тому, що його не вчили самостійно вчитися, – тоді за справу береться дидактика. Але наукова проблема виглядатиме не так, як практичне завдання. Є варіанти. Можна обрати, наприклад, одну з трьох проблем: проблему виявлення і визначення умов і методів формування у школярів навчальних умінь і навичок, проблему формування в них пізнавальної самостійності або ж проблему опрацювання способів діагностики відставання учнів у навчанні.

Таким чином, практичне завдання і наукова проблема не співвідносяться одне з одним прямолінійно, "одне до одного".

Етап уточнення формулювання проблеми необхідний, оскільки в науці часто буває незрозумілим, чи правильно поставлене в ній питання чи ні, тобто чи можлива у принципі істинна відповідь з даної проблеми чи ні. У такому випадку спочатку слід перевірити істинність всіх передумов. Якщо всі вони виявляються істинними, то питання вважається правильним. Якщо хоча б одна передумова хибна, то воно неправильне. Спочатку слід перевірити передумови існування об'єктів, потім їхні властивості і відношення, про які говориться у питанні.

Ступінь коректності проблеми значною мірою залежить від смислу використовуваних понять, їхній аналіз допоможе виявити немало прихованих умов існування об'єктів. Кожен використаний науковий термін повинен бути явно і чітко визначений як для самого автора, так і для опонентів, тим більше це необхідно у процесі роботи над формулюванням питань, які містяться в поставленій проблемі. Можна роки затратити на суперечки з опонентами, відповідаючи на запитання: "Педагогіка – це наука чи мистецтво?", якщо не уточнити, що таке наука і що таке мистецтво. До подібного типу запитань відносяться, наприклад, і такі: "Чи вміє машина мислити і чи може комп'ютер замінити учителя?", "Чи є на світі справжня любов?", "Чи правильним є вираз, що діти – наше щастя?" Нескінченні суперечки породжуються неправильною постановкою проблемних запитань, відсутністю однозначних означень понять, які використовуються. Якщо проблемне запитання поставлене неправильно, на нього ніколи не одержати правильної відповіді.

Остаточне формулювання проблеми повинно звучати як можна точніше, тобто розгорнуто й повно, але разом з тим – коротко й чітко, що значно полегшить пошук, тому що не можна дістати конкретну відповідь при розпливчатому формулюванні. Оптимальне формулювання проблеми можна знайти лише відносно конкретної мети дослідження, саме ступінь її осмислення визначає формулювання, яке ставиться для досягнення мети.

Структура проблеми може бути моноскладовою або поліскладовою. При моноскладовій структурі проблема складається лише з однієї тези. При поліскладовій структурі проблема може бути сконструйована одним із двох способів. Перший – ставиться теза і наводиться певна основа. Другий спосіб – одночасно пропонується кілька тез.

Після завершення етапу осмислення меж відомого, після уточнення смислу термінів, що використовуються, перевірки істинності всіх передумов, конструювання структури, настає заключний етап – критичної оцінки висунутої наукової проблеми. У цей період роботи вона протиставляється псевдопроблемі тобто некоректній, яка не допускає скільки-небудь обґрунтованої відповіді, хоча між проблемою і псевдо проблемою немає чіткого розмежування, тому що будь-яку з них можна переформулювати так, що вона перетвориться в свою протилежність. У науковій проблемі головне, як і в будь-якій пізнавальній задачі, знайти не стільки відповідь, скільки спосіб її розв'язання, оскільки основна характеристика проблеми в тому і полягає, що невідомий спосіб її розв'язання, саме в цьому вона принципово відрізняється від непраблеми.

У процесі оцінки пропонується ймовірні заперечення проти поставленої проблеми. Чи є проблема? Чи можна її розв'язати в принципі? Чи коректно вона сформульована? Чи є потреба в її розв'язанні всередині самої наукової теорії? Чи можливе її розв'язання при сучасному стані педагогічної науки? Чи посильна обрана проблема даному досліднику?

Приблизно такі запитання можуть бути поставлені опонентами, тому необхідно заздалегідь підготувати відповіді по кожному з них.

Отже, виділення проблеми необхідне на певному етапі наукового дослідження для з'ясування меж вірогідного матеріалу і прогнозування шляхів розвитку науки. Основну методологічну вимогу до постановки проблеми можна звести до строгого відмежування вірогідного від невірогідного знання, в зв'язку з чим необхідний аналіз історії розвитку і останніх досягнень науки і практики. У теорії постановка проблеми є вихід за межі вивченого у сферу невідомого, тобто того, що повинно бути дослідженим. Смісл проблеми полягає у фіксації уваги на відсутності або недостатності наявних знань.

3. Формування і обґрунтування теми наукового дослідження в рамках доступної проблематики.

Першим етапом дослідження є визначення його теми. Справді, позитивний результат будь-якого дослідження значною мірою залежить від правильної постановки та обґрунтування проблеми самого дослідження. У той же час практика свідчить, що доволі часто зустрічаються роботи, та й навіть роботи, у яких по суті немає ніякої проблеми. Їх автори обмежуються лише переказом вже давно відомих теоретичних положень.

Тема може розглядатися як наукова задача, що охоплює цілком конкретну галузь наукового дослідження. Оскільки наукова проблема являє собою сукупність складних теоретичних або практичних питань, то в процесі наукового дослідження або визначення їх параметрів, проблеми поділяють на складові компоненти – теми. Тема (від грец. Thema – основна думка, завдання, положення, яке необхідно розвинути) – частина наукової проблеми, яке охоплює одне або кілька питань дослідження. Виходячи з мети дослідження, яка повинна передбачати розробку нових концепцій або напрямів розвитку певної науки, вдосконалення існуючої методології або розробку нових методик (рекомендацій) з окремих розділів економічної науки, дослідник вибирає тему наукової роботи. Теми наукових досліджень з конкретної економіки формуються в межах проблем цілої науки та поділяються на теоретичні, методологічні та організаційні.

Теоретичні теми передбачають дослідження окремих концепцій теорії певної науки, що стосуються її наукових законів, розробки аксіоматичних знань.

Методологічні теми стосуються методів певної науки, що застосовуються в процесі вивчення її об'єктів. Організаційні теми включають організацію досліджень з певної науки і застосування її результатів у практичній діяльності.

Обґрунтування теми дослідження має на меті показати, з яких міркувань було обрано для дослідження вказану проблему, чим зумовлена необхідність проведення дослідження – розвитком науки, суспільними потребами чи воно буде являти собою узагальнення певного досвіду та ін.

Вибір теми, вочевидь, є найвідповідальнішим етапом у діяльності аспіранта чи здобувача, бо він часом визначає майбутню діяльність людини на все життя і вирішальним чином зумовлює результат дисертаційного дослідження. Практика показує, що правильно обрати тему – наполовину забезпечити успішне її виконання.

Розрізняють три різновиди тем: теми як результат розвитку проблем, над якими працює даний науковий колектив; ініціативні теми; замовлені теми. Найкраще обирати теми першої групи. Ініціативні теми можуть виникати за двох взаємовиключних ситуацій: як унаслідок доброї наукової підготовки здобувача, так і недостатніх його кваліфікації і наукового кругозору. Науковий керівник мусить розібратися в ситуації, по змозі підтримати ініціативу здобувача, але ця підтримка має ґрунтуватися на реальній оцінці ситуації і не може ставити під загрозу успішне виконання роботи.

Замовлені теми, як правило, пов'язані з основними планами науково-дослідних робіт у галузі або об'єднанні. За актуальністю і економічною значущістю замовлені теми мають низку переваг перед іншими, тому насамперед їх потрібно аналізувати з позицій реальності виконання і можливості створення теоретичної бази.

При обранні теми основними критеріями повинні бути актуальність, новизна і перспективність; наявність теоретичної бази; можливість виконання теми в даній установі; зв'язок її з конкретними господарськими планами і довгостроковими програмами; можливість отримання від впровадження результатів дослідження технічного, економічного і соціального ефекту.

Дисертації, як відомо, пишуться з різних причин. Одні здобувачі виходять із чисто практичних міркувань: треба отримати науковий ступінь, і працюють над дисертацією тільки для цього. Вони обирають будь-яку тему, аби "захиститися". Інші розглядають дисертацію як можливість реалізувати задуману ідею, котру вколисували, доки вона не "достигла". Саме у таких людей найбільші шанси обрати вдалу тему, над якою вони працюватимуть цілеспрямовано та із задоволенням від отриманих результатів.

Якщо молодий учений неспроможний самостійно обрати тему дисертації, він може звернутися до будь-якої наукової установи держави. Суттєву допомогу тут надає ознайомлення з аналітичними оглядами і статтями у спеціальній періодиці, а також бесіди і консультації зі спеціалістами-практиками, в яких можна з'ясувати досі мало вивчені в теоретичному плані важливі питання з різних сфер людської діяльності.

Обравши тему, здобувач має усвідомити сутність пропонованої ідеї, її новизну й актуальність, теоретичну важливість і практичну значущість. Це значно полегшує оцінку і остаточне закріплення обраної теми

Назва має бути, по можливості, коротка і, разом із тим, достатньо завершеною. Найбільш характерні недоліки, які зустрічаються у формулюванні теми: багатослів'я, в якому губиться основний задум роботи; звуження думки, наприклад, зведення теми до рівня дидактичних вимог до чогось (подібна постановка питання типова при розв'язуванні дослідницьких завдань); виділення явища, яке не відображає проблему (що характерно для навчальних посібників, але не для дослідження).

Формулювання теми повинно співвідноситися з паспортом спеціальності, за якою відбуватиметься захист. Як свідчить практика, цю важливу обставину дисертанти враховують не завжди. У зв'язку з цим доводиться нагадувати, що тема дослідження повинна відповідати певній спеціальності, а також бути зорієнтованою на конкретну дисертаційну раду. Останнє зумовлено тим, що кожна рада має свої традиції і, як правило, ставить свої вимоги до підготовки й оформлення дисертації.

Проблема може міститися в темі і в завуальованому вигляді, тобто проблемність теми може виявитися при її розшифруванні, тлумаченні. Нехай, наприклад, дисертація присвячена проблемі виявлення однієї з функцій евристичного й дослідницького методів навчання. Здавалося б природним назвати тему, наприклад, так "Евристичний і дослідницький методи як засіб розумового розвитку". Однак ніякого натяку на щось нове в такій темі не було б. Ці методи завжди були призначені служити засобом розумового розвитку. Але дисертант мав на увазі застосування цих методів для іншої мети і назвав свою працю інакше "Евристичний і дослідницький методи навчання як засіб розумового виховання". У такому ракурсі ці методи раніше спеціально не розглядалися, хоча така постановка питання відповідала наявним у дидактиці уявленням про три функції навчання – освітню, розвивальну і виховну. Таким чином, вперше виділена проблематика виявилася "вписаною" в контекст уже сформованої системи дидактичного знання. Новий напрям був породжений наміром вивчити, як же ці методи можна застосувати в іншій якості, з метою виховання, і тим самим сприяти здійсненню виховної функції навчання. А це вже ширша галузь педагогіки, яка вимагає нових підходів до свого освоєння.

Нерідко теми формулюються занадто широко, і при цьому не містять слідів серйозних роздумів з приводу обраної проблемної галузі. Наприклад, дуже поверховими виглядають теми "Естетичне (моральне, етичне, патріотичне, національне, громадянське тощо) виховання школярів". Доводиться довго переконувати авторів, що захищати дисертацію на таку загальну тему дуже важко, оскільки виникає безліч запитань: чи включає тема аналіз історії естетичного (морального і т. д.) виховання? Про який віковий етап розвитку дітей піде

мова? Чи розглядатиметься виховання в процесі вивчення навчальних предметів або в позакласній роботі? На яких особистісних новоутвореннях акцентуватиметься увага?

Нерідко теми дисертацій формулюються так, що в них механічно об'єднано кілька тем і незрозуміло, що ж збирається досліджувати автор. Наприклад, формулюється тема "Застосування комп'ютерних технологій для організації самостійної роботи з суспільних наук в умовах модульно-рейтингової системи навчання". Важко збагнути, що ж буде предметом дослідження: дидактичні можливості комп'ютерів, зміст і організація самостійної роботи чи організація модульно-рейтингового навчання.

Неправильне формулювання теми веде до довільного тлумачення проблеми і нерідко до стихійного збирання фактів. Типовими помилками дослідників-початківців є формулювання "безпроблемних" тем. Прикладом такої "безпроблемної" теми може бути тема кандидатської дисертації "Зміст обслуговуючої праці в підготовці майбутнього вчителя трудового навчання". Важко зрозуміти, в чому автор вбачає проблему дослідження, яку суперечність збирався автор розв'язати. Адже зміст обслуговуючої праці давно відпрацьований і відображений в програмах і підручниках.

Не менш популярним є й інший графарет у формулюванні дисертаційних тем: "Удосконалення (чи підвищення ефективності) методики формування знань, умінь, навичок, самосвідомості, трудового, екологічного і т.д. виховання, підготовки майбутніх учителів до якихось видів педагогічної діяльності" і т.д. У формулюванні таких тем допускається елементарна, логічна помилка. Адже "удосконалення" чи "підвищення ефективності" є завданням дослідження, а не його проблемою. Це саме стосується формулювання тем "Оптимізація (конструювання чи моделювання) педагогічного процесу, змісту, форм чи методів навчання і виховання тощо".

Особливо модним стало формулювати теми на зразок: "психолого-педагогічні", "соціально-педагогічні", "науковометодичні" тощо "умови чи основи (засади)", "вдосконалення методики (технології, форм чи методів)". Такі розпливчаті формулювання не спрямовуються на дослідження конкретного аспекту педагогічної теорії чи практики і по суті не ставлять ніякої проблеми. Формулювання часто нічого не говорять про те, діяльність кого досліджуватиметься: учнів певного віку чи вчителів.

Але мабуть найбільш прикрим є те, що в переважній більшості заявлені "умови" чи "шляхи вдосконалення" не досліджуються, навіть не формулюються в явному вигляді як завдання дослідження і не виносяться на захист.

Особливо часто теми формулюються так, що в них називаються кілька предметів дослідження. Так у темі "Дидактичні умови формування в учнів наукового світогляду на основі систематизації знань з гуманітарних предметів" проглядаються принаймні 3, якщо не 4 предмети дослідження. Дисертанту доведеться аналізувати всю літературу й педагогічну практику і з проблеми дидактичних умов, і з систематизації знань, і з вивчення гуманітарних предметів. Це настільки ускладнить опрацювання методології і методики дослідження, що якісно провести його практично неможливо.

Однак основна біда таких формулювань у тому, що часто не забезпечується цілісність педагогічного дослідження, єдність і логічний взаємозв'язок усіх методологічних його характеристик. Як правило, в цих випадках практично неозначеними є об'єкт і предмет дослідження, решта методологічних характеристик стосуються різних предметів, винесені на захист положення не узгоджуються з предметом дослідження й висунутою гіпотезою.

4. Види систематизації результатів науково-дослідної діяльності.

До результатів наукових досліджень відносяться:

- нові наукові теоретичні або емпіричні знання про об'єкт, процес або явище;
- практичні рекомендації.

Наукова новизна досліджень – це оцінка результатів досліджень, що характеризує виявлення раніше невідомих властивостей, явищ, закономірностей, зв'язків, співвідношень або отримання раніш невідомих методів, схем, форм, параметрів, процесів. Новими

науковими результатами вважають:

- абсолютно нові наукові знання;
- наукові знання що були удосконалені;
- наукові знання, що доповнюють існуючі.

Практичні рекомендації – це пропозиції прикладного характеру, які ґрунтуються на нових теоретичних або емпіричних знаннях, зміст яких спрямований на удосконалення функціонування процесів або діяльності людей.

Результати наукових досліджень можуть бути у формі нових концепцій, теоретичних понять, класифікацій, методів, методик, моделей. Проміжні результати наукових досліджень можуть бути у вигляді текстового матеріалу, аналітичних таблиць, графіків, схем, алгоритмів.

Практичні рекомендації можуть бути у формі методик процесів та процедур, інструкцій організації та проведення операцій, процесів, діяльності.

Розроблені рекомендації повинні бути чітко сформульованими;

- відображати результативність запропонованих для підприємства заходів, умови та способи їх практичного застосування у тій чи іншій формі.
- бути економічно обґрунтованими та мати практичне значення для певного підприємства;
- мають бути перспективними та враховувати не лише умови, що існують, але й зміни, що мають відбутися надалі (принаймні найближчим часом).

Найбільш важливі результати наукового дослідження формуються у вигляді висновків, які є найважливішими науковими та практичними результатами, одержаними у процесі наукового дослідження.

Висновки - це короткий виклад отриманих наукових результатів. Вони формуються за суттю поставленої наукової проблеми.

Висновки є формою синтезу накопиченої у процесі дослідження наукової інформації, у яких містяться знання, які є новими стосовно вихідних. Цей синтез є послідовним, логічно побудованим викладенням отриманих результатів.

У висновках додається стисла характеристика питання, розкриваються методи вирішення поставлених завдань, їх практичний аналіз, наголошується на кількісних і якісних результатах проведеного дослідження, обґрунтовується їх достовірність.

У висновках має даватися узагальнена оцінка виконаної роботи з аргументацією важливих наукових результатів. Висновки слід формувати ретельно і точно, вони не повинні бути перевантажені цифровими даними або містити додатковий виклад матеріалу.

Перш ніж робити висновки, дослідник має ще раз перевірити завершеність кожної окремої частини наукової роботи і доказовість аргументації в цілому.

Для дослідника формулювання висновків є засобом самоперевірки результатів проведеного дослідження, обґрунтування яких міститься у попередньому викладі.

Висновки можуть включати і практичні пропозиції, які підвищують цінність теоретичного матеріалу. Зміст висновків відтворює суть і новизну виконаного.

При формулюванні висновків дослідження слід показати відмінність результатів роботи від відомих раніше варіантів вирішення проблеми.

Приклади формулювань висновків:

- доведено ... (доведено, що інформація є необхідною передумовою поєднання та подальшого органічного зростання процесів в управлінні підприємствами сфери послуг...);
- встановлено ... (встановлено, що туристичний ринок є одним із найбільш динамічних та, на відміну від інших ринків, характеризується великою кількістю учасників, значною їх географічною роз'єднаністю, швидким оновленням інформації...);
- розкрито ... (розкрито змістовну сутність таких складових інформаційного ринку, як: інформаційні ресурси, інформаційний продукт, інформаційна послуга, інформаційні технології...);
- виявлено ... (виявлено вплив сучасних інформаційних технологій на структурно-

функціональні...);

- обґрунтовано ... (обґрунтовано необхідність застосування маркетингових інструментів для просування товару...);

- запропоновано ... (запропоновано Інтернет-методику оцінки якості готельних послуг споживачами...);

- досліджено ... (досліджено технологію бронювання місць на підприємствах готельного господарства через туристичні агентства шляхом виконання таких етапів ...);

- аргументовано ... (аргументовано, що саме створення комплексної системи автоматизації управління бізнес-процесами вирішить ряд актуальних на сьогодні проблем...);

- проаналізовано ... (проаналізовано основні показники розвитку туризму в різних регіонах України та встановлено логічний зв'язок між кількістю обслугованих виїзних і внутрішніх туристів по областях України, з доходами населення та кількістю користувачів Інтернет...).

Питання систематизації та оформлення результатів наукових досліджень

Систематизація – це впорядкування набору інформації (зібраної, опрацьованої та проаналізованої) за певною структурою. Процес систематизації результатів наукового економічного дослідження полягає в проведенні зібраних і опрацьованих (проаналізованих) даних у послідовний науково аргументований виклад.

Результати наукових досліджень потребують осмислення та узагальнення. Основними прийомами наукових узагальнень є:

· **універсалізація**, яка полягає в тому, що загальні моменти і властивості, які спостерігались на підприємстві як базі наукового дослідження, розповсюджуються на всі можливі випадки;

· **ідеалізація**, яка полягає в уявному конструюванні об'єктів, яких не існує в дійсності, і включає момент абстрагування від реальних процесів та явищ. Такі створені ідеальні об'єкти є значно простішими, ніж реальні, завдяки чому виникає можливість застосовувати до них математичні методи дослідження;

· **концептуалізація**, яка полягає у внесенні категорій і понять, запозичених з інших теорій;

· **синтез**, в основу якого покладено процедуру поєднання різних елементів об'єкта в єдине ціле - систему, без чого неможливо наукове пізнання цього об'єкта. У синтезі відбувається узагальнення аналітично виділених та вивчених особливостей об'єкта;

· **індукція** як формулювання логічних висновків шляхом узагальнення даних емпіричних методів дослідження. Результатом є висновок про загальні властивості усіх об'єктів, які належать до однієї групи, на основі спостереження достатньо широкої множини одиничних фактів (статистичної вибірки). Індуктивні узагальнення розглядаються як емпіричні закони. Розрізняють повну (загальний висновок будується на основі вивчення усіх предметів або явищ даної групи) і неповну індукції (загальний висновок будується на основі спостереження обмеженої кількості фактів).

До загальних вимог щодо змісту науково-дослідної роботи відносяться:

· чіткість і логічна послідовність викладення матеріалів (інформації);

· переконливість аргументації;

· чіткість і точність формулювань, що виключають можливість неоднозначного розуміння;

· конкретність висвітлення результатів роботи;

· обґрунтованість рекомендацій та пропозицій.

Систематизуючи інформацію проведеного наукового дослідження слід пам'ятати про необхідність його аспектації, рубрикації і композиції.

Аспектація наукового документу. у якому викладені результати наукового дослідження, відображає його логіку, схему його змісту. Коректно зроблена аспектація дозволяє знайти найкраще композиційне рішення.

Композиція – це послідовне розміщення основних частин роботи, що дозволяє зробити

правильну рубрикацію наукового документа.

Під **рубрикацією** розуміють поділ наукового документа на окремі логічно підпорядковані частини (розділи, глави, параграфи), які найкраще відображають логіку побудови конкретного наукового дослідження. Кожна частина має короткий, але інформативний заголовок, який відображає його зміст

Наукові узагальнення є кінцевим матеріалом дослідження, який оброблений і систематизований відповідно до мети дослідження.

Наукові узагальнення економічних досліджень - це, як правило, літературний виклад результатів дослідження у вигляді наукової роботи, яка може мати форму:

- в частині студентської науково-дослідної діяльності: підсумкового звіту про науково-дослідну роботу, курсової роботи, дипломної роботи, звіту з практики.

- в частині науково-дослідної роботи: наукова стаття, тези, науковий реферат, монографія, дисертація.

Під час навчального процесу студент має знати зміст та загальні підходи до систематизації проведеної науково-дослідної роботи у формі: доповіді або повідомлення, тез доповіді, реферату, курсової роботи, наукової статті, дипломної роботи.

Доповідь або повідомлення про проведеної наукову роботу містить стисле викладення основних наукових положень автора, їх практичне значення, висновки та пропозиції.

Наукова доповідь здійснюється в усній формі в наступній послідовності: коротка оглядова частина та визначення мети дослідження; метод вирішення або нове положення, яке пропонує доповідач, основні результати, їх пояснення та висновки.

Час доповіді визначається регламентом семінару, наукової конференції, представлення основних результатів дипломної роботи на засіданні ДЕК (від 7 до 20 хвилин), разом з тим аргументація повинна бути короткою та чіткою. Слід уникати складних речень. Також слід виділити основну ідею доповіді, не слід деталізувати окремі положення.

Якщо студент приймає участь у науковій конференції та згідно вимог необхідно скласти **тези, - основну думку або ключове положення доповіді, лекції, статті чи іншого авторського первинного документа**. Тези мають бути не більше 1-3 сторінок, на яких має бути викладена головна мета, основа доповіді та необхідна аргументація. Тези відрізняється від повного тексту оригіналу тим, що в ній відсутні деталі, пояснення, ілюстрації.

Наукова стаття – наукова робота, у якій викладено проміжні або кінцеві результати наукового дослідження, висвітлено окреме питання за обраною темою, сфокусовано науковий пріоритет автора, що робить результати дослідження надбанням фахівців. Архітектура наукової статті ґрунтується на дослідженні наукової проблеми, комплексному розкритті фактів, об'єднанні їх у певну систему.

Стаття - найбільш поширена і обов'язкова форма опублікування наукових результатів дослідження. Її можна розглядати як найпростішу форму впровадження в практику наукових узагальнень.

Наукова стаття як форма апробації наукових результатів повинна складатися з таких структурних елементів, як:

- **назва статті**, яка стисло відображає головну ідею наукового дослідження (наприклад, «Управління обсягом товарообороту торговельного підприємства», «Інструменти вдосконалення асортиментної політики підприємства»);

- **прізвище та ініціали автора**;

- **анотація** (українською, російською, англійською мовами) - коротка характеристика змісту статті {наприклад, у статті розглянуто основні критерії конкурентоспроможності з формуванням відповідної методики її комплексної оцінки; визначено резерви підвищення конкурентоспроможності підприємства розглянуто проблеми формування бізнес-середовища для розвитку лізингу в Україні; наведено актуальність лізингу в сучасних економічних умовах, проаналізовано основні перешкоди, що стоять на шляху становлення ефективного лізингового ринку, та головні напрями їх подолання);

· **вступ**, в якому має бути наведена **постановка наукової проблеми**, її актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями, що постають перед Україною, значення для розвитку певної галузі науки або практичної діяльності.

- **аналіз проблеми та огляд публікацій за темою**
- **постановка задачі**
- **результати дослідження**
- **висновки.**
- **список використаних джерел**

Виданням, що публікує наукову статтю визначаються вимоги до технічного оформлення статті.

Курсова та магістерська робота є формою опублікування результатів науково-практичного дослідження студента, яке проводиться у відповідності до навчального плану та за тематикою, визначеною кафедрою ВНЗ.

Дані види наукових робіт мають вступ, у якому наводяться актуальність дослідження, аналіз останніх публікацій, виділення раніш не розглянутої частини проблеми наукового та/або прикладного характеру, об'єкт та предмет дослідження, мета та завдання, методи наукового дослідження, результати наукового та практичного характеру (для МДР), форми апробації (для МДР). Окрім зазначених елементів МДР має мати реферат, анотацію та ілюстративний матеріал до доповіді про основні результати наукового дослідження.

Результати наукового дослідження викладаються згідно затвердженого плану, якій складає зміст роботи. Інформація кожного підрозділу має бути узагальнена у формі висновків. Кожний розділ має мати також висновки за інформацією, наведеною у ньому. Робота також має мати загальні висновки, у яких в узагальненому вигляді мають бути викладені основні результати наукового та практичного характеру. Важливим елементом МДР та КР є список використаних джерел та додатки.

Монографія – це наукова робота, у якій всебічно висвітлена певна проблема. У монографії використовуються оригінальні результати власних досліджень і літературних джерел. Монографія, як правило, висвітлює широкі наукові знання з даного питання. Тип викладу тексту пояснювальний з використанням дедуктивних (рух думки від загального положення до конкретних фактів), індуктивних (рух думки від конкретних фактів до загального висновку) або змішаних способів.

Дисертація є кваліфікаційною науковою роботою в певній галузі знань, яка має внутрішню єдність, актуальність наукових результатів, наукових положень, що висуваються автором для публічного захисту.

5. Інформаційний пошук та аналіз результатів, отриманих іншими науковцями

Після того, як тема наукового дослідження вибрана, перше, що зобов'язаний зробити дослідник – це здійснити інформаційний пошук результатів, отриманих іншими дослідниками у напрямку досягнення мети, заради якої дослідник вирішив розпочати свої дослідження за вибраною науковою темою.

Ще кілька років тому це було зробити непросто і супроводжувалось значними витратами часу, але нині, коли кожний серйозний український науковий журнал має в інтернеті або свій сайт, або свою сторінку на сайті Національної науково-технічної бібліотеки імені Вернадського, на якому викладається повний зміст кожного його числа, а з публікаціями іноземних науковців є можливість ознайомитись завдяки входженню основних іноземних наукових журналів в одну із міжнародних науково метричних баз типу РІНЦ чи Scopus, на здійснення інформаційного пошуку багато часу витратити не доводиться, адже процес пошуку з використанням стандартних інтернет-пошуковиків є автоматизованим.

У процесі пошуку досліднику доведеться мати справу з матеріалами чотирьох типів, а саме:

- 1) матеріали, стосовно яких, незважаючи на близькість їхньої анотації до вибраної

дослідником наукової теми, при знайомстві з їхнім змістом з'ясовується, що до цієї теми вони відношення не мають;

2) матеріали, знайомство з якими допомагає краще усвідомити суть об'єкта чи методу наукового дослідження за вибраною темою;

3) матеріали, з яких можна взяти передумови для подальших власних досліджень, тобто це «плечі», на які ви встаєте, щоб бачити далі;

4) матеріали, в яких викладено результати дослідження, виконаного іншим дослідником за цією ж науковою темою або темою, близькою до неї за об'єктом дослідження і поставленою метою.

Тож, відштовхнувшись від назви наукового матеріалу та його анотації і віднайшовши в процесі пошуку якесь джерело інформації, дослідник повинен спочатку лише проглянути його зміст «по діагоналі» і віднести це джерело до одного із чотирьох вказаних вище «електронних кошиків».

На матеріали, що попали до 1-го електронного кошика, потрібно обов'язково навісити ярлик «не за темою», аби з часом знову не витратити час на ознайомлення з ними, коли у якомусь контексті вони знову попадуться на очі.

З матеріалами, що попали до 2-го електронного кошика, слід ознайомитись детально, аби глибоко вникнути у суть процесів чи явищ, що мають місце в об'єкті наукового дослідження, або методів, що використані під час дослідження – на них потрібно навісити ярлик «характеристика об'єкта і методів його дослідження».

З матеріалів, що попали до 3-го електронного кошика, слід виписати ті результати, які будуть у подальшому використані в якості «стартових» передумов для вашого дослідження – на них потрібно навісити ярлик «вихідні передумови».

Матеріали, що попали до 4-го електронного кошика, потребують особливої уваги, а їх вивчення повинне завершуватись критичними оцінками, які пояснюють, чому вас не задовольняють отримані у цих матеріалах результати, і чим обумовлене ваше рішення шукати власний шлях розкриття суті вибраної наукової теми – на них потрібно навісити ярлик «конкуренти і майбутні опоненти».

Розпочинати інформаційний пошук слід із ознайомлення з найсвіжішими науковими статтями та винаходами за вибраною темою наукового дослідження, списки використаної літератури в яких підкажуть вам шлях поглиблення пошуку. Інформація нині дуже швидко обновлюється, але не варто дослухатись до науковців, які радять не брати до уваги інформаційні джерела, старші 10 років за віком, оскільки, проігнорувавши джерела інформації, яким уже 20 чи 30 років, можна запропонувати шлях розв'язання наукової теми, який іншим дослідником уже був пройдений 20 чи 30 років тому, і на який у джерелах, не старших 10 років, уже перестали посилатись. І навіть якщо сьогодні ви цілком самостійно одержите науковий результат, він все-одно буде кваліфікуватись як плагіат, якщо іншим науковцем він був отриманий і опублікований раніше, ніж опублікували цей результат без посилання на його публікацію ви. А звинувачення у плагіаті для науковця є найстрашнішим – у разі виявлення плагіату у дисертації, представленій до захисту, вона знімається з розгляду без права її захисту у подальшому. А за плагіат, виявлений у дисертації, успішно захищеній багато років тому, наукового ступеня позбавляється науковець, який його вчинив, незалежно від терміну давності і відсутності тієї наукової спеціалізованої вченої ради, яка багато років тому позитивно оцінила цю дисертацію. І, якщо завершуючи роботу над дисертацією, ви раптом виявили, що маєте такі ж результати, які отримані відносно того ж об'єкту дослідження і тим же методом іншим науковцем, який раніше за вас і опублікував ці результати, то негайно знайдіть якісь не враховані тим іншим науковцем характеристики чи параметри об'єкта дослідження, виконайте додаткове дослідження з врахуванням цих нових обставин і опублікуйте ваші результати з обов'язковим посиланням на ті результати, які цей інший науковець опублікував до вас – і лише після цього подавайте свою дисертацію до захисту

Інформаційний пошук за вибраною науковою темою, результати дослідження якої

кладуться в основу дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата технічних наук), вважається виконаним на достатньому рівні, якщо він охоплює десь біля 150 джерел наукової інформації. Виходячи з цього, для магістерської дисертації з технічних наук достатнім можна вважати їх число, удвічі менше, а для дисертації доктора наук бажано мати їх десь за 200.

Оскільки більшість із прочитаного з часом забувається, то для зменшення витрат часу на відновлення забутого шляхом повторного прочитання, прочитані матеріали слід структурувати та робити з них «вижимки», залишаючи у цих «вижимках» лише головне і відфільтровуючи другорядне. Такі «вижимки» можуть мати вигляд анотації, ключових слів, цитати або конспекту.

Анотація наукової публікації являє собою одно-два, максимум три речення, які характеризують основний результат, досягнутий у науковому дослідженні, описаному у цій науковій публікації.

Ключові слова наукової публікації – це 5-7, максимум 11 слів термінологічного характеру, що характеризують мету і предмет наукового дослідження та основний метод, який у цьому дослідженні застосовується.

Цитата – це дослівний виклад певного витягу із чужої наукової публікації, яка корелюється з темою авторського наукового дослідження, переважно гуманітарного характеру. Використовуючи цитати, аби не бути звинуваченим у плагіаті, слід не забувати вказувати, з якого джерела вони взяті.

А конспект – це стислий переказ прочитаної наукової публікації, позбавлений емоцій, повторів, тавтологій та пояснень очевидного.

Якщо наукова публікація була прочитана уважно, і зміст її науковцем був осягнутий, то навіть якщо цей зміст з часом «перекочував» з оперативної пам'яті у глибинну, його легко відновити в оперативній пам'яті знову, діставши із глибинної за допомогою ознайомлення з одним із чотирьох видів «вижимки» цього змісту, приведених вище. Причому, якщо для відновлення змісту раніше прочитаного наукового твору через місяць-два науковцям з високим рівнем пам'яті достатньо буде лише глянути на анотацію чи ключові слова, то зі збільшенням відрізка часу, що пройшов після першого ознайомлення, навіть їм доведеться ще раз прочитати цитату або ж уважно переглянути конспект.

6. Обґрунтування доцільності проведення наукового дослідження за вибраною темою та формулювання завдань наукового дослідження, розв'язання яких є необхідним для досягнення поставленої мети.

Завершальною фазою інформаційного пошуку за вибраною темою наукового дослідження і визначеною його метою є обґрунтування доцільності проведення цього дослідження та формулювання наукових задач, в результаті розв'язання яких поставлена мета буде досягнута.

Звичайно, не виключенням є й те, що, ознайомившись з більшістю результатів, досягнутих іншими науковцями, які досліджували аналогічну наукову тему, ви переконаєтесь у тому, що ваш науковий керівник, який сформулював вам цю наукову тему, не знав, що ця тема уже досліджена у тому напрямку, в якому він хотів, щоб проводили наукове дослідження ви – у цьому випадку він запропонує вам іншу наукову тему, і вам знову доведеться здійснювати інформаційний пошук, але уже за новою темою. Однак такі випадки мають місце рідко – в основному лише тоді, коли в якості наукового керівника кафедра визначила вам науковця, який сам не так давно почав займатись дослідженням наукової проблематики, до якої належить сформульована ним для вас тема. Набагато частіше такі випадки трапляються тоді, коли ви самі, ознайомившись з якоюсь науковою публікацією, вирішили, що у ній не досліджено ту тему, яку вам хотілось би досліджувати, а більш детальний інформаційний пошук покаже, що те, що вам хотілось досліджувати, уже досліджено. І дуже часто це трапляється тоді, коли ви тему наукових досліджень обираєте

собі самі, виходячи з практики експлуатації якогось обладнання чи технології – у цьому випадку, як правило, інформаційний пошук приводить до того, що ви віднайдете наукові результати, отримані кимось до вас, в яких містяться відповіді і на питання підвищення ефективності чи надійності цього обладнання і на питання, як позбавитись виявлених вами недоліків технології. Тож і у цьому випадку, коли тему наукових досліджень ви обираєте самі, виходячи з нужд виробництва, вам краще звернутись за попередньою оцінкою її перспективності до одного з колишніх ваших викладачів із числа авторитетних професорів, і лише після отримання від нього схвальної оцінки приступати до поглибленого інформаційного пошуку.

Тож далі ми розглядатимемо лише випадки, коли інформаційний пошук підтвердив, що тема наукових досліджень вибрана вірно, тобто що є певне коло питань, на які ви не знайшли відповідей у наукових роботах інших авторів, які теж займались науковими дослідженнями у цьому ж науковому напрямку.

І саме окреслення цього кола питань і складатиме суть обґрунтування доцільності проведення наукового дослідження за вибраною темою. Однак, окреслення кола питань, на які не знайдено відповідей у роботах інших науковців, не означає, що у своєму науковому дослідженні ви зобов'язані віднайти усі ці відповіді. А у залежності від поставленої вами або вам мети у своєму науковому дослідженні ви повинні віднайти відповіді лише на ту частину питань із цього кола, які прокладають шлях до поставленої мети.

Тож даний етап наукового дослідження необхідно завершити формулюванням задач, розв'язання яких дасть відповіді на усі ті питання, які відібрані вами для досягнення поставленої мети.

Проілюструємо вище сказане на прикладах із електроенергетики та електромеханіки.

Припустимо, що науковий керівник запропонував вам наукову тему в галузі електроенергетики, пов'язану зі створенням автономної електричної системи на базі вітрової електростанції для електропостачання споживачів, розміщених у важкодоступній гірській місцевості. Одразу ж напрошується наступне коло питань, на які необхідно буде знайти відповіді у процесі наукового дослідження:

1). Чи дійсно створення автономної електричної системи на базі вітрової електростанції для електропостачання споживачів, розташованих у цій місцевості, буде доцільнішим з точки зору економіки та надійності у порівнянні з побудовою і експлуатацією окремої лінії електропередачі від найближчої підстанції об'єднаної електричної системи України?

2). Якщо доцільність створення автономної електричної системи для визначених умов підтверджується, то який тип вітрового колеса потрібно вибрати – з горизонтальною віссю обертання, чи з вертикальною? І який тип генератора вибрати – синхронний чи асинхронний?

3). Якщо доцільним виявилось використання вітрового колеса з горизонтальною віссю обертання, то достатньо жорсткого закріплення на ньому лопатей, чи необхідно використовувати поворотні лопаті?

4). Якщо вибране вітрове колесо з горизонтальною віссю обертання і поворотними лопатями, то який тип системи автоматичного керування кутом повороту лопатей потрібно вибрати?

5). Якщо вибрано тип системи автоматичного керування кутом повороту лопатей вітрового колеса, то яку структуру повинна мати математична модель процесу керування?

6). Якщо вибрано структуру математичної моделі процесу керування кутом повороту лопатей вітрового колеса, то як ідентифікувати параметри цієї моделі?

7). Якщо побудовано і ідентифіковано математичну модель процесу керування кутом повороту лопатей вітрового колеса, то яким методом і за якими критеріями синтезувати систему автоматичного керування з використанням створеної математичної моделі?

8). Якщо доцільним виявилось використання вітрового колеса з вертикальною віссю обертання, то ця вісь і лопаті повинні бути суцільними чи секціонованими?

9). Якщо вибране вітрове колесо з вертикальною віссю обертання, то який тип системи

автоматичного керування відбором енергії вітру потрібно вибрати?

10). Якщо вибрано тип системи автоматичного керування відбором енергії вітру, то яку структуру повинна мати математична модель процесу керування?

11). Якщо вибрано структуру математичної моделі процесу керування відбором енергії вітру, то як ідентифікувати параметри цієї моделі?

12). Якщо побудовано і ідентифіковано математичну модель процесу керування відбором енергії вітру, то яким методом і за якими критеріями синтезувати систему автоматичного керування з використанням створеної математичної моделі?

13). Якщо розроблено математичну модель процесу керування і на її основі синтезовано систему автоматичного керування, то як за допомогою комп'ютерного моделювання перевірити адекватність моделей і ефективність законів керування?

14). Якщо комп'ютерне моделювання підтверджує, що математичні моделі процесів керування адекватні, а закони керування ефективні, то як реалізувати мікропроцесорний варіант реалізації системи керування кутом повороту лопатей чи відбором енергії вітру?

15). Якщо автономну електричну систему на базі вітрової електростанції створено, то як забезпечити баланс реактивної потужності у ній?

16). Якщо умови генерації змінного струму і стабілізації його напруги забезпечені, то як реалізувати керований випрямляч змінного струму для забезпечення споживачів постійним струмом та його акумуляцію і як реалізувати керований інвертор для вітрової електростанції, що не має стабілізатора швидкості, для стабілізації частоти змінного струму?

17). Якщо обладнання для усіх структурних складових автономної електричної системи вибрано, як створити базу даних про параметри цього обладнання?

18). Якщо база даних про усі параметри системи створена, як розрахувати нормальні режими у цій системі?

19). Якщо можливості розрахунку нормальних режимів у системі забезпечені, як оптимізувати нормальні режими?

20). Якщо усі дані про параметри системи і її обладнання доступні, як розрахувати перехідні та аварійні режими в ній?

21). Якщо розраховані перехідні і аварійні режими системи, як захистити цю систему від коротких замикань і перенапруг?

Перелік таких питань, які вимагають дослідження, можна продовжити і далі, але ми на цьому зупинимось і розглянемо, як разом з науковим керівником із цього кола питань вибрати ті, розв'язання яких забезпечить досягнення поставленої мети.

А мета у свою чергу може залежати від того, чи ми ще тільки збираємось побудувати автономну електричну систему на базі вітрової електростанції, чи вона уже побудована, а ми збираємось підвищити її енергетичну ефективність чи надійність або автоматизувати процеси у ній.

Тож якщо метою наукового дослідження є розроблення автономної електричної системи на базі вітрової електростанції, то в якості завдань дослідження слід вибрати завдання під номерами 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 13, 14, якщо плануєте використовувати вітрове колесо з горизонтальною віссю обертання, або під номерами 1, 2, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, якщо плануєте використовувати вітрове колесо з вертикальною віссю обертання.

Якщо ж метою наукового дослідження є підвищення ефективності уже побудованої автономної електричної системи на базі вітрової електростанції, то в якості завдань дослідження слід вибрати завдання під номерами 2, 15, 16, 17, 18, 19.

А якщо ж метою наукового дослідження є підвищення надійності уже побудованої автономної електричної системи на базі вітрової електростанції, то в якості завдань дослідження слід вибрати завдання під номерами 2, 15, 17, 18, 20, 21.

А тепер припустимо, що науковий керівник запропонував вам наукову тему в галузі електромеханіки, пов'язану з оптимізацією режимів роботи тягового електропривода трамвая під час його руху колією, прокладеною на місцевості зі складним рельєфом. Як бачимо, для цієї наукової теми одразу ж визначена і мета – оптимізація режимів.

Одразу ж запрошується наступне коло питань, на які необхідно буде знайти відповіді у процесі наукового дослідження:

1). Які моделі динаміки трамвая доцільно використовувати при дослідженні цієї наукової теми?

2). Як визначити параметри моделей динаміки трамвая?

3). Які критерії і методи оптимізації доцільно використати при дослідженні цієї наукової теми?

4). Як і за яким критерієм синтезувати модель оптимального руху трамвая на прямолінійних ділянках колії?

5). Як і за яким критерієм синтезувати модель оптимального руху трамвая на спусках і підйомах? 6). Як і за яким критерієм синтезувати модель оптимального руху трамвая на поворотах?

7). Як ідентифікувати синтезовані моделі та як визначати їх достовірність?

В разі отримання відповідей на усі поставлені запитання, ми легко побудуємо алгоритм досягнення поставленої мети у вигляді методики синтезу моделей оптимального руху трамвая колією, прокладеною на місцевості зі складним рельєфом.

7. Бібліографічний опис джерел, використаних у науковому дослідженні.

Заключним етапом оформлення наукового звіту є складання переліку використаних при дослідженні літературних джерел. Цей перелік оформляється на окремій сторінці і має тематичний заголовок: "Список використаної літератури".

Літературні джерела в списку розташовують в алфавітному порядку прізвищ авторів і перших слів заголовку твору. Авторів з однаковим прізвищем розташовують за алфавітом їх ініціалів, а праці одного автора розташовують за алфавітом перших слів заголовку.

Прізвища вітчизняних авторів, котрі публікувались на іноземній мові, а також прізвища закордонних авторів, що публікувались на українській мові, вказуються в тексті на мові видання.

Першочергово в списку подають опис законодавчих і нормативних джерел, доповідей керівників держави.

Структура розширеного бібліографічного опису книги включає наступні елементи: автор (прізвище, ініціали); назва книги (без лапок); видання (перше не відмічається); з якої мови на яку здійснено переклад; під чією редакцією; том; частина; випуск; місце видання; назва видавництва; рік (тільки цифри); сторінки (при необхідності).

Структура бібліографічного опису статті в збірнику включає наступні елементи: автор (прізвище, ініціали); заголовок статті; назва збірника (без лапок); під чією редакцією; том; випуск; місце видання; рік (тільки цифри); сторінки (при необхідності).

Бібліографічний опис журнальної статті включає наступні елементи: автор (прізвище, ініціали); заголовок; назва журналу (без лапок); рік (тільки цифри); том, серія чи номер журналу; випуск; сторінки (якщо необхідно).

Наприклад:

1. Закон України. Про оподаткування прибутку підприємств. -К.: Україна, 1995.-4с.

2. МарцинВ.С.таін. Економіка споживчої кооперації. Підручник / В.С.Марцин, І.Т.Петрук, М.В.Панасюк; За ред. В.С.Марцина. - К.: Либідь, 1996.- 400с.

3. Вовчак О. Д. Нові підходи в оцінці ефективності інвестицій/ Торгівля, комерція, підприємництво: 36. наук, праць Львівської комерційної академії.-Львів: вид-во "Коопосвіта" ЛКА, 1999.-С.11-16.

4. Красовська О.В. Аналіз стану фінансування науково-технічних робіт в Україні в 2000 р. // Проблеми науки. - 2000. - № 7. - С.3

Матеріалами по створенню АСУ технологічних процесів, які затверджені урядовими органами, передбачаються кінцеві результати і порядок введення в експлуатацію розробок поетапно зі стадії технічного проекту в міру підготовки робочої документації і введення в експлуатацію технічних засобів, що забезпечують впровадження їх за черговістю

технологічних процесів, які можуть самостійно функціонувати.

Впровадження завершених наукових досліджень являє собою застосування наукової продукції у практичному використанні (промислової експлуатації).

Відповідальність за впровадження результатів науково-дослідної роботи лежить на організації-замовнику, а організація-дослідник зобов'язується брати безпосередню участь у виконанні робіт з дослідної експлуатації і введення об'єкта в дію. При цьому оформляється акт здавання-приймання завершеної науково-дослідної роботи по темі за участю представників замовника і виконавця. В акті встановлюють терміни виконання робіт, кошторисні і фактичні витрати, основні дані про виконавців, терміни початку і завершення робіт, апробацію результатів, патентування винаходів, якщо такі були, дані про опублікування статей, рефератів, монографій з виконаної теми. У постановній частині акта приймальна комісія зазначає, що науково-дослідна робота з теми завершена, приймається рішення щодо подальшого використання наукових результатів, а також зазначається місце впровадження, терміни та очікуваний економічний ефект.

Впровадження результатів завершених досліджень включає дослідне випробування розроблених методик, рекомендацій, інструкцій, техніко-економічних обґрунтувань, які мають прикладний характер. Дослідне випробування здійснює комісія, складена за наказом замовника і узгоджена з виконавцем. До наказу додається погоджена з виконавцем програма дослідних випробувань, якою визначаються строки проведення, умови перевірки, порядок виправлення недоліків.

У випадку потреби замовник розробляє методичку здійснення дослідних випробувань, критерії оцінки отриманих результатів та готує документацію. Результати випробувань наукових розробок оформляють протоколом. Якщо виявлено недоробки, помилкові пропозиції і рекомендації, то виконавець вживає необхідних заходів щодо їх усунення. Після завершення доопрацювання пропозицій і рекомендацій комісія складає акт про впровадження результатів науково-дослідної роботи з виконаної теми, який затверджується керівництвом організації-замовника і виконавця. 120

В необхідних випадках за промисловою експлуатацією впроваджених результатів наукових досліджень може здійснюватись авторський нагляд науково-дослідною організацією. Порядок його здійснення встановлюється за домовленістю сторін.

Впровадження результатів завершеної науково-дослідної роботи в практику господарської діяльності підприємств, галузей фінансують ті організації, які його здійснюють.

8. Загальні вимоги та правила оформлення науково-дослідної роботи.

Підсумком процесу науково-дослідницької діяльності учня є виконана і належним чином оформлена науково-дослідницька робота. Це документ, що містить вичерпні систематизовані відомості про дослідження. При його складанні слід дотримуватись таких *вимог*, як:

- чіткість;
- логічна послідовність викладу матеріалу;
- переконливість аргументації;
- чіткість формулювань, що виключає можливість неоднозначного тлумачення;
- конкретність викладу результатів роботи;
- обґрунтованість рекомендацій і пропозицій.

Наукову роботу виконують на комп'ютері і друкують з одного боку аркуша білого паперу формату А4 (210x297 мм) з використанням шрифтів текстового редактора Word Time New Roman кегля 14 з полуторним міжрядковим інтервалом 28-30 рядків на сторінці (у друкованому рядку до 60 знаків з проміжками між словами включно). Абзацні відступи дорівнюють 5 знакам. Мінімальна висота шрифту 1,8 мм.

Обсяг курсової роботи становить 25-30 сторінок друкованого тексту.

Текст роботи потрібно друкувати, залишаючи береги таких розмірів: лівий – 30 мм; правий – 10 мм; верхній – 20 мм; нижній – 20 мм. Шрифт друку повинен бути чітким, чорного кольору, середньої жирності. Щільність тексту курсової роботи повинна бути однаковою.

Друкарські помилки, описки і графічні неточності, які виявилися у процесі написання наукової роботи, можна виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою і нанесенням виправлень на тому ж місці.

Текст основної частини курсової роботи поділяють на розділи і підрозділи (пункти та підпункти – за потребою).

Заголовки структурних частин наукової роботи «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ», «ДОДАТКИ» друкують великими літерами (розмір кегля 14) симетрично до тексту і починають з першої строки нової сторінки. Кожну структурну частину курсової роботи треба починати з нової сторінки.

Заголовки підрозділів друкують малими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою. Заголовки пунктів друкують малими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. У кінці заголовка крапка не ставиться.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) та текстом повинна дорівнювати двом інтервалам.

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів, малюнків, таблиць, формул подають арабськими цифрами без знака “№”.

Першою сторінкою наукової роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок наукової роботи. **На титульному аркуші, змісті наукової роботи номер сторінки не ставлять**, на наступних сторінках номер проставляють у правому нижньому куті сторінки без крапки в кінці. Отже, першою сторінкою, де буде стояти цифра, буде «ВСТУП» і його номер буде 3 (3 сторінка).

Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», ставлять крапку, а потім у тому ж рядку друкують заголовок розділу.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. У кінці номера підрозділу повинна стояти крапка, наприклад: «2.3.» (третій підрозділ другого розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок підрозділу.

Пункти нумерують у межах кожного підрозділу. Номер пункту складається з порядкових номерів розділу, підрозділу, пункту, між якими ставлять крапку. У кінці номера повинна стояти крапка, наприклад: «1.3.2.» (другий пункт третього підрозділу першого розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок пункту. Пункт може не мати заголовка.

Підпункти нумерують у межах кожного пункту за такими ж правилами, як і пункти.

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, таблиці) необхідно подавати у роботі безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Ілюстрації і таблиці, які розміщені на окремих сторінках наукової роботи включають до загальної нумерації сторінок. Таблицю, рисунок або креслення, розміри якого більші формату А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування у тексті або у додатках.

Ілюстрації позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно у межах розділу, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках.

Номер ілюстрації повинен складатися з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, між якими ставиться крапка. Наприклад: Рис. 1.2 (другий рисунок першого розділу). Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Якщо в курсовій роботі подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами.

Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) у межах розділу. У правому верхньому куті над відповідним заголовком таблиці розміщують напис

«Таблиця» із зазначенням її номера. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: «Таблиця 1.2» (друга таблиця першого розділу).

Якщо у науковій роботі одна таблиця, її нумерують за загальними правилами.

При переносі частини таблиці на інший аркуш (сторінку) слово «Таблиця» і номер її вказують один раз праворуч над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть слова «Продовження табл.» і вказують номер таблиці, наприклад: «Продовження табл. 1.2».

Формули в науковій роботі (якщо їх більше однієї) нумерують у межах розділу. Номер формули складається з номера розділу і порядкового номера формули у розділі, між якими ставлять крапку. Нумери формул пишуть біля правого краю аркуша на рівні відповідної формули у круглих дужках, наприклад: 3.1 (перша формула третього розділу).

Примітки до тексту і таблиць, в яких вказують довідкові і пояснювальні дані, нумерують послідовно у межах однієї сторінки. Якщо приміток на одному аркуші декілька, то після слова «Примітки» ставлять двокрапку і перелічують їх. Якщо є одна примітка, то її не нумерують і після слова «Примітка» ставлять крапку.

Цифровий матеріал, як правило, повинен оформлятися у вигляді таблиць. Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву не підкреслюють.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї у тексті таким чином, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку наукової роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою. Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на інший аркуш. При перенесенні таблиці на інший аркуш (сторінку) назву вміщують тільки над її першою частиною. Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розміщувати одну частину під іншою у межах однієї сторінки. Якщо рядки або графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку в кожній частині таблиці повторюють її головку, в другому – боковик.

Якщо текст, який повторюється у графі таблиці, складається з одного слова, його можна замінити лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторі його замінюють словами «Те ж», а далі – лапками. Ставити лапки замість цифр, марок, знаків, математичних символів, які повторюються, не потрібно. Якщо цифрові або інші дані в будь-якому рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

Рівняння і формули треба виділяти з тексту вільними рядками. Вище і нижче кожної формули потрібно залишати не менше одного вільного рядка. Якщо рівняння не вміщується в один рядок, його слід перенести після знака рівності (=) або після знаків плюс (+), мінус (-), множення (x) і ділення (:).

Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів треба подавати безпосередньо під формулою, у тій послідовності, у якій вони подані у формулі. Значення кожного символу і числового коефіцієнта треба подавати з нового рядка. Перший рядок пояснення починають зі слова «де» без двокрапки.

9. Вимоги до складових роботи.

Тематика наукових робіт має відповідати напряму наукового відділення та профілю секцій, на які подаються роботи.

Кожна робота має ґрунтуватися на певних науковій та експериментальній базах, містити власні дані дослідів чи експериментів, спостережень та результатів пошукової роботи, методику обробки даних, їх аналіз та узагальнення, посилання на відповідні наукові джерела, відображати власну думку дослідника.

Недоречно пропонувати тему, яка носить характер *реферату*, або таку, що під силу науковим закладам чи науковцям.

Наукова робота за змістом і формою повинна мати *науковий характер*. Це значить, що вона має містити у собі:

- *новизну* (відмінність одержаних результатів від відомих раніше);

- *актуальність* (доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки чи виробництва);

- *оригінальність* (робота володіє рисами, яких нема у інших дослідженнях);

- *самостійність* (обов'язкове зазначення конкретного особистого внеску автора у цій праці або розробці).

У роботі мають бути чітко відображені:

- *тема дослідження* (відображає основний зміст наукової роботи і визначається її кінцевим результатом);

- *мета дослідження* (вказує на кінцевий результат роботи, на об'єкт і предмет дослідження та шляхи досягнення кінцевого результату);

- *завдання дослідження* (витікають із аналізу міри вивченості об'єкта під кутом зору поставленої мети і мінімуму питань, вирішення яких необхідно для її досягнення);

- *методики дослідження* (показують, як слід вирішувати завдання дослідження за кожним пунктом його плану);

- *сутність дослідження* (виявлення і встановлення загальних та індивідуальних характеристик досліджуваного об'єкта, систематизація і обробка даних на основі аналітичного і експериментального досліджень, відмінність та перевага запропонованих підходів);

- *результати дослідження* (узагальнення одержаних результатів дослідження і основних закономірних явищ, що вивчаються, у тому числі й нових);

- *висновки* (основні результати проведеного дослідження);

- *рекомендації* (надання пропозицій щодо шляхів, методів і форм практичного використання результату дослідження).

Зміст і результати досліджень повинні викладатися стисло, логічно, грамотно та аргументовано, без загальних слів, міркувань, бездоказових тверджень, тавтології.

Назва роботи має бути стислою та відповідати суті наукової проблеми: що вирішується (*предмет дослідження*), для чого вирішується (*мета дослідження*), і як вирішується (*методики дослідження*).

Робота оформлюється у *двох примірниках*: один використовується журі під час її оцінювання, другий - учасником конкурсу під час захисту. Примірники роботи мають бути ідентичними.

До наукової роботи обов'язково додається відгук наукового керівника, у якому підтверджується достовірність наведених у роботі результатів. У разі відсутності наукового керівника, відгук надає педагогічний керівник.

Структура роботи:

Основними складовими роботи є:

-- титульний аркуш;

-- другий аркуш з назвою роботи;

-- тези;

-- зміст;

-- перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів (за необхідності);

-- вступ;

-- основна частина;

-- висновки та рекомендації;

-- список використаних джерел;

-- додатки (за необхідності);

Титульний аркуш.

Титульний аркуш є першою сторінкою роботи, що заповнюється за зразком.

Тези

У *тезах* (текст обсягом до 1 сторінки) подається стисла характеристика змісту роботи з визначенням основної мети, актуальності та завдань наукового дослідження. Також у них

зазначаються висновки та отримані результати проведеної роботи.

Тези починаються із заголовка «Тези».

Під заголовком наводяться такі дані: назва роботи; прізвище, ім'я, по батькові автора; найменування територіального відділення Малої академії наук України (**Київська Мала академія наук**); найменування базового навчального закладу; клас (курс); найменування населеного пункту (м. Київ); прізвище, ім'я, по батькові, посада (за наявності - науковий ступінь, вчене звання) наукового/педагогічного керівника.

Зміст

Зміст подається на початку роботи. Він містить найменування та номери початкових сторінок усіх розділів, підрозділів та пунктів (якщо вони мають заголовок), зокрема вступу, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел тощо.

Якщо в роботі використано специфічну термінологію, а також маловідомі скорочення, нові символи, позначення тощо, то їх перелік подається у вигляді окремого списку, який розміщується після змісту, починаючи з нової сторінки.

Перелік має розташовуватись двома стовпчиками: у лівому в алфавітному порядку наводяться умовні позначення, символи, одиниці скорочення або терміни; у правому – їх детальне розшифрування.

Якщо в роботі спеціальні терміни, скорочення, символи, позначення тощо повторюються менше трьох разів, перелік не складається, а їх розшифрування наводиться в тексті при першому згадуванні.

Вступ

У вступі коротко обґрунтовуються актуальність і доцільність обраної теми, підкреслюється сутність досліджуваної проблеми; формулюються мета роботи та зміст поставлених завдань, об'єкт і предмет дослідження; подаються перелік використаних методів дослідження, характеристика роботи (теоретична, прикладна); вказуються нові наукові положення, запропоновані учасником особисто, відмінність отриманих результатів від відомих раніше та ступінь новизни (вперше отримано, удосконалено, набуло подальшого розвитку); повідомляється про наукове використання результатів досліджень або даються рекомендації щодо їх використання, для прикладних робіт повідомляється про прикладну цінність отриманих результатів.

У разі використання в роботі ідей або розробок, що належать співавторам, слід відмітити про цей факт і зазначити конкретний особистий внесок учасника. Також зазначаються відомості про публікацію роботи та апробацію її результатів (за наявності).

Орієнтовний обсяг вступу – 2-3 сторінки.

Основна частина.

В основній частині дається опис виконання науково-дослідницької роботи. В ньому має бути *відображене*:

- вибір та обґрунтування напряму дослідження;
- сутність теоретичних та/або експериментальних досліджень;
- аналіз, узагальнення й оцінка результатів досліджень;
- методи вирішення завдань та їх порівняльна оцінка;
- характер і зміст виконаних теоретичних або прикладних досліджень;
- повнота вирішення поставленого завдання;
- відповідність виконаного дослідження темі роботи;
- оцінка достовірності отриманих результатів;
- обґрунтування необхідності проведення додаткових досліджень.

Основна частина роботи складається з розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів.

Кожний розділ розпочинається з нової сторінки. Основному тексту розділу може передувати коротка передмова з описом обраного напряму дослідження та обґрунтуванням застосованих методів досліджень.

У кінці кожного розділу формулюються висновки зі стислим викладенням наведених у розділі наукових і практичних результатів, що дає можливість звільнити основні висновки

від другорядних подробиць.

В основній частині роботи наводяться:

у *теоретичній частині* - характеристика джерел, використаних для написання роботи, та короткий огляд літератури з даної тематики; окреслюються основні етапи наукової думки за визначеною проблемою; вказуються питання, які залишилися невирішеними; обґрунтовується вибір напрямку досліджень;

у *практичній частині* - наводяться методика та техніка дослідження; подаються відомості про обсяг дослідження; викладаються, аналізуються та узагальнюються отримані результати, подається їх оцінка.

Зміст основної частини має відповідати темі роботи та повністю її розкривати.

Висновки та рекомендації.

Висновки мають містити стислий виклад результатів вирішення наукової проблеми та поставлених завдань, зроблених у процесі аналізу обраного матеріалу, оцінок та узагальнень. Необхідно підкреслити їх самостійність, новизну, теоретичне та (або) прикладне значення, акцентувавши увагу на кількісних і якісних показниках здобутих результатів, обґрунтувати достовірність результатів та надати рекомендації щодо їх використання, наукову, соціальну, економічну значущість результатів роботи.

На підставі одержаних висновків можуть наводитись *рекомендації*. У рекомендаціях визначають подальші дії, які вважають необхідними, приділяючи основну увагу пропозиціям щодо ефективного використання результатів дослідження чи розроблення. Вони повинні мати конкретний характер і бути повністю підтвержені роботою.

Список використаних джерел.

Список використаних джерел - елемент бібліографічного апарату, який містить бібліографічні описи використаних джерел.

Список використаних джерел слід розміщувати одним із таких способів: у порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний у користуванні та рекомендований під час написання роботи), в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків, у хронологічному порядку.

Відомості про джерела складаються відповідно до вимог, зазначених у стандартах: ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 10.11.2006 № 322; ДСТУ 4331:2004 «Правила описування архівних документів», затверджені наказом Держспоживстандарту України від 17.08.2004 № 181; ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила», затверджений наказом Мінекономрозвитку від 22.08.2013 № 1010; ДСТУ 3008:95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення», затверджений наказом Держстандарту України від 23.02.1995 № 58.

10. Особливості співвідношення розділів у кваліфікаційній роботі.

Основна частина повинна містити три розділи, кожний із яких не менше двох підрозділів. Зміст розділів повинен точно відповідати темі роботи, її меті та завданням.

Кожен розділ основної частини завершують висновками у вигляді стислого викладу одержаних результатів дослідження (до однієї сторінки).

Орієнтовний обсяг основної частини бакалаврської роботи – 40-50 сторінок друкованого тексту, магістерської роботи за освітньо-професійними програмами – 50-60, а за освітньо-науковими програмами – 60-70 сторінок.

Рекомендоване співвідношення обсягу окремих розділів:

- перший розділ становить 30% загального обсягу основної частини кваліфікаційної роботи,
- другий – 40%,

- третій – 30%.

Випускові кафедри можуть конкретизувати вимоги до обсягу та структури основної частини кваліфікаційної роботи, враховуючи особливості наукових досліджень у конкретній галузі (сфері) наукової або професійної діяльності (наприклад, у сфері технічних, економічних наук чи юриспруденції).

ВКР освітнього рівня (ОР) «Бакалавр» може містити два, або три розділи із структурою: розділ 1 – 40%, розділ 2 – 60% текстового матеріалу.

11. Формулювання висновків до розділів і загальних висновків.

Висновки до кваліфікаційної роботи загалом розміщують безпосередньо після її основної частини, починаючи з нової сторінки.

У них наводять отримані автором основні наукові результати, які розкривають ступінь досягнення мети та виконання завдань кваліфікаційної роботи, їхню науково-теоретичну цінність і прикладну значущість, відображають позитивні та негативні сторони запропонованих рішень і розробок, порівнюють їх із попередніми науковими здобутками, рішеннями (розробками), формулюють рекомендації щодо наукового і практичного використання одержаних результатів.

Для кращого сприйняття текст висновків доцільно поділяти на пункти і розміщувати у певній логічній послідовності (спочатку новітні науково-теоретичні результати, а потім результати практичного характеру).

Висновки повинні займати приблизно 3-5 сторінок.

Висновки бувають двох видів – висновки до розділів і загальні висновки. Висновки до розділів можуть містити пронумероване викладення результатів дослідження, одержаних у відповідному розділі.

Загальні висновки мають містити стисле викладення теоретичних і практичних результатів, отриманих автором дипломної роботи особисто в ході дослідження, а також обґрунтування перспектив проведення подальших досліджень у даній галузі (Посилання на інших авторів, їх цитування, а також наведення загальновідомих істин не допускаються).

Висновки вміщують безпосередньо після викладу тексту основної частини. Оскільки це окремий структурний елемент дипломної роботи, то його написання починають з нової сторінки.

У висновку підсумовують важливі результати проведеного дослідження, з'ясовують їх відповідність порушеній меті й завданням. У них подано синтез «наскрізних» висновків за розділами, оцінку повноти вирішення поставлених завдань.

Наприклад:

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети і поставлених завдань у роботі було з'ясовано та проаналізовано: 1) історію становлення дистанційної освіти; 2) проблеми впровадження дистанційної освіти в Україні; 3) переваги, можливості та перспективи дистанційної освіти; 4) поняття електронного документа; 5) роль електронних посібників і бібліотек у дистанційному навчанні; 6) класифікацію основного виду електронного документа — електронного посібника.

Визначено роль бібліотеки в епоху електронних видань, її розвиток та вдосконалення відповідно до запитів електронних книг. Доведено, що із появою електронних документів виникла проблема захисту інформації, яка міститься в них, саме тому для захисту авторських прав був розроблений електронний цифровий підпис.

Пишучи висновки, студенти припускаються типових помилок, наприклад: наводять цитати, вміщують речення з основної частини, вживають низку «пустих» (ті, які не інформативні в цьому тексті) слів тощо.

Тож слід пам'ятати, що у висновках не може бути посилань. Висновки студент пише до тексту своєї кваліфікаційної роботи. У висновках слід показати, чи досягнуто поставленої мети, чи вирішено сформульовані завдання. Для цього потрібно уважно (вкотре) прочитати

мету, завдання. Висновки ніби відповідь на завдання. Висновки не можуть містити слова отже, таким чином, фрази на основі викладеного вище можна зробити такі висновки, на нашу думку (або подібні фрази).

У кваліфікаційній роботі на підставі одержаних висновків можуть наводитись рекомендації.

Рекомендації розміщують після висновків, починаючи з нової сторінки. Текст рекомендації може поділятися на пункти.

У тексті кваліфікаційної роботи не слід вживати займенники першої особи однини і множини я, ми (я думаю/вважаю..., ми вважаємо), або вставні словосполучення на зразок на нашу думку. Краще: вважаємо, припускаємо тощо.

У висновках доцільно вживати форми на -но, -то (визначено, досліджено, встановлено, узагальнено тощо), які не вказуючи на особу, акцентують на результативності.

Отже, достовірність висновків загалом підтверджується вивченням практичного досвіду. При формулюванні висновків слід звернути увагу на те, щоб думки були пов'язані між собою логічно, увесь текст має бути підпорядкований одній головній ідеї. Один висновок не повинен суперечити іншому, а підкріплювати його. Якщо висновки не будуть пов'язані між собою, текст втратить свою єдність. Висновки слід подавати вкінці кожного параграфу, кожного розділу та в кінці роботи.

Висновки – це підведення підсумків наукового дослідження, теоретичне та практичне обґрунтування отриманих результатів. У висновках повинні бути сформульовані шляхи розв'язання проблемних питань, які досліджуються у роботі; наведено позитивний ефект, який очікується від їх розв'язання. Висновки повинні бути зроблені чітко по сформульованих у вступі завданнях, які в свою чергу повинні бути розкриті у основному тексті роботи. Якщо висновки жодним чином не стосуються завдань, тоді робота вважається не виконаною і не може бути позитивно оцінена. Висновки є повністю власною думкою студента й не повинні містити цитувань чи повторювати чужі думки.

Як написати висновок?

Це логічне завершення всієї наукової праці, підтвердження, що робота виконана не дарма, підведення підсумків, демонстрація перспектив. **Що важливо врахувати?**

1. Між вступом та висновками має бути смислову єдність. Так як в підсумковій частині роботи відбивається результат досягнення поставлених автором цілей і завдань.

2. Це самостійна частина дослідження, в якій є власна структура і вимоги до оформлення.

3. При написанні висновків потрібно відобразити відповідь на кожне поставлене питання. Тому спочатку позначаються загальні висновки, потім детально описується та аналізується кожен пункт.

4. Якщо в ході дослідження виведено багато відкриттів, нововведень, рекомендацій, на закінчення варто зосередитися на кількох найбільш істотних пунктах.

5. Закінчення повинно бути розгорнутим. Проте, при цьому неприпустимо розмите, узагальнене писання. Три головні принципи якості – ємність, лаконічність, охоплення всіх завдань.

6. Висновок повинен включати позицію самого автора з теми дослідження, внесок роботи в рішення даної проблеми.

12. Вимоги щодо форматування роботи.

Робота друкується шрифтом Times New Roman текстового редактора Word (або Open Office) розміру 14 на одному боці аркуша білого паперу формату А4 з інтервалом 1,5 (до 30 рядків на сторінці).

Поля: ліве, верхнє і нижнє - не менше 20 мм, праве - не менше 10 мм.

Обсяг роботи складає 15-20 (для гуманітарних напрямів - 20-25) друкованих сторінок. До загального обсягу роботи не входять: *тези, додатки, список використаних джерел, таблиці та рисунки, які повністю займають площу сторінки.*

Текст роботи має бути написаний без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок

Роботи виконуються *державною мовою* (у секціях мови та літератури дозволяється виконання робіт *російською мовою* та мовами *національних меншин*); до роботи з іноземної мови додається анотація *іноземною мовою*. Захист роботи також здійснюється *іноземною мовою*.

Кожна структурна частина роботи починається з нової сторінки. Заголовки структурних частин друкуються великими літерами симетрично до набору: «ЗМІСТ», «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ».

Заголовки підрозділів друкуються маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Заголовки пунктів друкуються маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу в підбір до тексту.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) та текстом має дорівнювати 3-4 інтервалам.

Правила оформлення текстових елементів

Кожен розділ має розміщуватись на окремій сторінці.

Нумерація сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, рисунків, таблиць, формул подається арабськими цифрами без знака «№».

Нумерація сторінок. Усі сторінки роботи, враховуючи титульну сторінку, тези та додатки, підлягають суцільній нумерації, номер на титульній сторінці не ставиться, а на наступних сторінках проставляється у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці.

Нумеруються тільки розділи основної частини. Зміст, вступ, висновки не нумеруються.

Номер розділу ставиться після слова «РОЗДІЛ», після номера крапка не ставиться. Заголовок розділу друкуються з нового рядка.

Підрозділи нумеруються в межах кожного розділу за правилом: номер розділу, номер підрозділу. У кінці номера підрозділу має стояти крапка, наприклад: «2.4.».

Заголовок підрозділу наводиться у тому самому рядку.

Пункти нумеруються в межах кожного підрозділу таким чином: номер розділу, номер підрозділу, номер пункту, наприклад: «2.3.4.». Заголовок пункту наводиться у тому самому рядку, але пункт може й не мати заголовка.

У кінці назв розділів, підрозділів, пунктів крапка не ставиться.

Формули нумеруються в межах розділу. Наприклад, «формула (2.3)» означає «формула 3 розділу 2». Наявність підрозділів на нумерацію формул не впливає. Формули, на які немає посилань, можна не нумерувати. Номер необхідно брати в круглі дужки та розміщувати на правому полі сторінки на рівні нижнього рядка формули, якої він стосується.

Рисунки нумеруються в межах розділу арабськими цифрами (аналогічно до формул та підрозділів) і позначаються словом «Рис.», наприклад «Рис. 1.2».

Таблиці нумеруються послідовно в межах розділу. У правому верхньому куті над заголовком таблиці розміщується напис «Таблиця» із зазначенням її номера. Номер таблиці складається з номера розділу та порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка, наприклад: «Таблиця 2.3».

Додатки оформлюються як безпосереднє продовження роботи на наступних сторінках. Вони розміщуються в порядку посилань у тексті роботи.

Кожен із додатків має розміщуватись на окремій сторінці.

Додаток повинен мати заголовок, який друкуються угорі симетрично відносно тексту. Додатки нумеруються великими українськими літерами та позначаються словом «Додаток», наприклад: «Додаток Б».

Посилання в тексті роботи на джерело зазначається порядковим номером за переліком посилань, виділеним двома квадратними дужками, наприклад, «... у працях [1-7]...».

Якщо в тексті роботи необхідно зробити посилання на конкретні відомості, цитата

наводиться в лапках, а посилання береться у квадратні дужки із зазначенням порядкового номера джерела в списку використаних джерел та відповідної сторінки. Наприклад: «... набуття наукового знання передбачає оперування фактами, які характеризують певне явище, розробку наукової гіпотези (теорії), яка пояснює те чи інше явище і постановку експерименту для доведення висунутої теорії [8, с. 37]».

Текст *цитати* необхідно точно відтворювати і наводити повністю, щоб не спотворити думки автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. У тексті роботи допускається непряме цитування автора (переказ, виклад думок автора своїми словами), при цьому слід точно викладати думки автора та давати відповідні посилання на джерело.

Посилання на *ілюстрації* в тексті роботи вказуються порядковим номером ілюстрації, наприклад «рис. 1.2».

Посилання на *формули* вказуються порядковим номером формули в дужках, наприклад «... у формулі (2.1)».

На всі *таблиці* роботи мають бути посилання в тексті, при цьому слово «таблиця» у тексті пишуть скорочено, наприклад «...у табл. 1.2».

У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вказувати скорочено слово «дивись», наприклад «див. табл. 1.3».

Формули в тексті роботи розміщуються після посилання на них. Вони відокремлюються від тексту інтервалами в один рядок зверху і знизу та розміщуються посередині сторінки. Формули, якщо вони громіздкі й складні, розташовуються на окремих рядках. Це стосується і нумерованих формул. Декілька однотипних невеликих формул подаються в одному рядку через кому, а іноді невеликі нескладні формули розміщуються безпосередньо в тексті.

Переноси у формулі допускаються лише на знаках рівності, плюс, мінус, множення і ділення з повторенням знака у наступному рядку. Символи та коефіцієнти, що наводяться у формулі, описуються *безпосередньо під нею в тій послідовності, в якій згадуються у формулі*.

Значення кожного символу або числового коефіцієнта подається з нового рядка. Перший рядок починається словом «де» без двокрапки.

Номер формули розміщується на правому боці сторінки на рівні нижнього рядка.

Ілюстративний матеріал: креслення, рисунки, таблиці, діаграми, графіки, схеми, фотографії.

Усі ілюстрації зазначаються у тексті роботи.

Назва ілюстрації розміщується відразу після її номера, внизу.

Цифровий матеріал роботи оформлюється у вигляді таблиць.

Слово «Таблиця» починається з великої літери, прописується курсивом і розміщується у верхньому правому куті сторінки, а її назва - посередині, симетрично до тексту і наводиться жирним шрифтом.

Заголовки граф мають починатися з великих літер, підзаголовки - з маленьких, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великих, якщо вони є самостійними. Висота рядків має бути не менше ніж 8 міліметрів.

Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не треба.

Таблиця розміщується після першого згадування про неї в тексті так, щоб її можна було читати без обертання переплетеного блока рукопису або з обертанням за стрілкою годинника.

Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на наступну сторінку. У разі перенесення таблиці на інший аркуш слово «Таблиця», її номер і назва не повторюються, далі над іншими частинами праворуч пишуться скорочено слова «Продовж. табл.» і вказується тільки номер таблиці, наприклад: «Продовж. табл. 1.2».

13. Особливості використання наукового стилю мовлення в науково-дослідній праці: вимоги до наукового стилю.

Науковий стиль української мови має свої особливості. Його основна функція - інформативна (повідомлення, пояснення, з'ясування, обґрунтування, класифікація понять, систематизація знань, аргументований доказ); завдання - передавання інформації.

Загальні ознаки наукового стилю - поняттєвість, об'єктивність, точність, логічність, доказовість, аргументованість, переконливість, узагальнення, абстрагованість, висновки; мовні ознаки - усна і писемна форми, широке використання термінів та іншомовної лексики, номенклатурних назв, символів, таблиць, діаграм, схем, графіків, цитат, переважання складних речень; форма тексту - монологічна (опис, міркування). Активно функціонуючи в різних формах вираження наукової думки (найчастіше - у письмовій, рідше - в усній), науковий стиль розгалужується, за традиційною класифікацією, на чотири основні різновиди: власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний, науково-публіцистичний. Науковий текст - спосіб репрезентації наукової інформації, результат наукового дослідження.

Особливості наукового тексту:

- 1) науковий текст обов'язково відображає ту чи іншу проблему, висуває гіпотези, орієнтує на нове знання, характеризуються доцільністю і раціональністю усіх положень, орієнтований на досягнення дослідницької мети та завдань;
- 2) він має раціональний характер, складається із суджень, умовиводів, побудованих за правилами логіки науки і формальної логіки;
- 3) широке використання понятійного, категоріального апарату науки;
- 4) текст не ґрунтується на образі, не активізує почуттєвий світ його читача, а орієнтований на сферу раціонального мислення;
- 5) його призначення не в тому, щоб змусити повірити, а в тому, щоб довести, обґрунтувати, аргументувати істину.

Структура наукового тексту:

1. Вступна частина, у якій окреслюють проблему, мету і завдання, гіпотези і методи дослідження.
2. Дослідна частина тексту описує дослідження і його результати.
3. Висновкова частина тексту регламентує висновки і рекомендації для проведення подальших наукових досліджень.

Мистецтво наукового тексту полягає у тому, щоб не тільки рельєфно відобразити окремі його складові, а й інтегрувати їх у цілісність.

Загальні вимоги до наукового тексту:

- Текст має бути чітко структурованим, переділятися на розділи і параграфи. Потрібно прагнути того, щоб кожен розділ був самостійним науковим дослідженням з певної складової загальної проблеми, щоб кожен складову було викладено в тексті, а текст був цілісним, а не фрагментарним.

- Крім членування тексту на розділи і параграфи, він має деталізований розподіл на значеннєві частини, абзаци і речення. Варто пам'ятати, що надмірне дроблення тексту утруднює його сприйняття, тому абзаци мають бути обґрунтованими і зводитися до викладу однієї думки.

- Текст має вирізнятися ком позиційністю.

- Початок і кінець абзацив у науковому тексті - це найбільш інформативні місця; інші речення тільки розкривають, деталізують, обґрунтовують, конкретизують головну думку або є сполучними елементами.

- Під час викладу матеріалу необхідно уникати понять, які не можна тлумачити однозначно.

- У тексті не має бути повторів, зокрема, це стосується висновків, написання яких передбачає новий рівень систематизації й узагальнення.

- Науковий текст позбавлений авторського "Я". Перевагу варто надавати безособовим формам викладу.

- Він має вирізнятися стислістю і ясністю викладу, відповідати формулі "Думкам

просторо, а словам тісно". Ця вимога передбачає запобігання повторів, багатослів'я, зайвих слів, канцеля-ризмів тощо.

Основними мовними засобами наукового стилю є велика кількість термінів, схем, таблиць, графіків, абстрактних (часто іншомовних) слів, наукова фразеологія (стійкі термінологічні словосполучення), цитати, посилення; уникання емоційно-експресивних синонімів, суфіксів, багатозначних слів, художніх тропів, індивідуальних неологізмів.

До мови наукової літератури ставляться особливо суворі вимоги щодо дотримання норм, що сприяє посиленню логізації викладу. Адже метою наукових творів є ознайомлення читача з результатами досліджень учених у різних галузях знань.

Меті підпорядковані спосіб викладу матеріалу, і, відповідно, мовні засоби, які використовуються. Вони повинні забезпечувати повне й точне осмислення теми, послідовність і взаємозв'язок думок.

Усі міркування автора твору мають спрямовуватися на переконливе обґрунтування висновків, результатів, яких було досягнуто він під час дослідження. Чітка послідовність мислення автора передбачає насамперед логічне, а не емоційно-чуттєве сприйняття наукового твору, тому емоційно-експресивні мовні засоби не мають бути доміантними в ньому.

Розглянемо *головні мовні засоби в науковому стилі за рівнями літературної мови.*

Лексика та фразеологія. Загальноживані слова, загально-наукова лексика й терміни визначають мовні особливості стилю творів, у яких ідеться про результати досліджень, досягнення науковців. Слова у таких текстах вживаються у своїх прямих значеннях, синонімів майже немає. Із зображальних засобів переважають порівняння. Вони допомагають скласти виразніше уявлення про предмет розповіді.

Фразеологія наукової мови також вельми специфічна. Вона покликана, з одного боку, визначати логічні зв'язки між частинами висловлювань (наприклад, такі стійкі словосполучення, як навести результати, як показав аналіз, на підставі отриманих даних, підсумовуючи сказане, звідси випливає, що тощо; див. наведений нижче перелік); з іншого боку, позначати певні поняття, будучи термінами (вільна економічна зона, мертва мова, струм високої напруги, форма релігійного світогляду).

На лексичному й фразеологічному рівнях слід виділити наявність великої кількості термінів із різних галузей знання, а отже, - виразно іменний характер висловлювання, адже більшість термінологічної лексики становлять іменники. Оскільки наука оперує не образами, а поняттями, то наукові твори також насичені абстрактною лексикою.

Найбільшу частину інформації викладено з застосуванням наукових і спеціальних термінів. Вживають також **слова й усталені словосполучення**, що допомагають послідовно, логічно пов'язати між собою окремі **елементи наукового тексту**:

- о таким чином;
- о однак;
- о крім цього;
- о з іншого боку;
- о у свою чергу;
- о у даному разі;
- о по-перше (по-друге, по-третє тощо);
- о описаний вище;
- о наведені результати;
- о на підставі отриманих даних;
- о як показали дослідження.

Особливо необхідно виділити слова, які свідчать про ступінь вірогідності (дійсно, зрозуміло, вірогідно), об'єктивність наведеної інформації (думають, вважають, стверджують, здається, можливо). Ці мовні звороти надають висловлюванню відносності. А от абсолютні твердження вимагатимуть від автора найвищої відповідальності.

Морфологія. У науковому стилі розширені функції іменників і прикметників за рахунок дещо звуженого використання дієслова. Для всіх форм останнього, а також для іменника, характерні абстрактні, узагальнені значення.

У науковій прозі широко представлені відносні прикметники, оскільки саме вони, на відміну від якісних, дають змогу з максимальною точністю визначати потрібні ознаки понять. Як відомо, від відносних прикметників не можна утворювати форми ступенів порівняння. Тому в текстах наукових праць, використовуючи якісні прикметники, надають перевагу аналітичним (складеним) формам ступенів порівняння, щоб витримувати однаковий стиль мовлення, використовуючи слова (най)більш, (най)менш.

Наукова мова вирізняється також тим, що вона **не експресивна**. Звідси переважна форма оцінки - констатація ознак, притаманних предметів або явищу, які вони визначають. Тому більшість прикметників є частинами термінологічних виразів*

Дієслова й дієслівні форми мають у тексті наукових праць особливе інформаційне навантаження. Вони використовуються для окреслення постійної ознаки предмета, у висвітленні дослідження, доведення, в описі будови приладів і машин.

Широко застосовуються також дієслівні форми недоконаного виду минулого часу дійсного способу, оскільки вони не фіксують ставлення до дії, яка описується, на момент висловлювання.

Рідше застосовуються дієслова умовного (у формулюванні гіпотез) і майже ніколи - наказового способу. Часто використовуються зворотні дієслова, пасивні конструкції, що зумовлено необхідністю підкреслити об'єкт дії, предмет дослідження (наприклад, "У цій статті розглядаються.", "Передбачено надати додаткові кредити".**).

Серед займенників особливо поширені вказівні (цей, той, такий, який, котрий), які не лише конкретизують предмет, а й визначають логічні зв'язки між частинами висловлювання. Неозначені займенники, зважаючи на неконкретність їхнього значення, у науковому тексті майже не використовуються (за винятком науково-навчального та науково-популярного підстилів).

Внаслідок певних обставин на позначення суб'єкта дослідження в науковій мові почали використовувати особовий займенник ми, що зумовило утворення низки нових похідних словосполучень, наприклад на нашу думку, по-нашому. Проте надто часте вживання цього займенника та його похідних в роботі справляє неприємне враження, тому автори намагаються використовувати звороти, щоб уникнути повторів. Для цього застосовують конструкції з невизначено-особовими реченнями ("Спочатку проводять відбір зразків..." тощо), форму викладу від третьої особи ("Автор вважає.."), безособові форми на -но, -то ("Здійснено аналіз...9*", "Визначено напрями..."**, "За основу прийнято метод індукції").

Разом з екстралінгвістичними (позамовними) засобами (одиницями виміру, формулами, графіками, схемами, ілюстраціями, кресленнями, діаграмами) правильне використання частин мови в науковій праці допомагає подати необхідну інформацію стисло, лаконічно, наочно.

Синтаксис наукового стилю має яскраво виражений книжний характер, чітко організовану будову речень, без чого неможливо було б висловити складну логічну структуру думок.

Важливою рисою синтаксису наукової мови є переважання розгорнутих складних речень із розгалуженою системою різних видів підрядності, відокремлених зворотів (особливо дієприкметникових та дієприслівникових). Велика частка належить складнопідрядним реченням, зокрема з причиновим та наслідковим зв'язками. Такі речення найбільше відповідають специфіці наукового викладу. Емоційна й експресивна лексика (здебільшого оцінного характеру) вживається подеколи в текстах суспільствознавчого та гуманітарного профілю; цю лексику доцільно застосовувати у фізико-математичних та природничих науках.

У науковій літературі поширені безособові, неозначено-особові речення, які використовуються для описування явищ, фактів, процесів. Номінативні (називні) речення

часто вживають у назвах спецкурсів, книг: "Технологія галузі", "Українська мова (за професійним спрямуванням)"; розділів: "Здоровий спосіб життя", "Українська культура ХХ століття"; у підписах до малюнків, ілюстрацій: "Будова клітини", "Карта діалектів України". Неповні речення - як такі, що належать до емоційно-експресивних засобів мовлення - у науковому стилі майже не використовують. Часто вживають розповідні речення, досить рідко - питальні, а окличні майже не застосовують, позаяк вони мають певне емоційне забарвлення (за винятком мови науково-популярних видань).

У науковому тексті значно частіше трапляються складнопідрядні, ніж складносурядні речення. Це пояснюється тим, що в підрядних частинах речень відображаються причинові, часові, наслідкові, умовні й інші зв'язки, а також тим, що окремі частини у складнопідрядному реченні тісно пов'язані між собою. Частини ж складносурядного речення немовби "нанізуються", утворюючи своєрідний ланцюг, окремі ланки якого незалежні одна від одної й легко піддаються перегрупованню.

Опис явищ, фактів і процесів, які вивчаються, майже повністю виключає емоційно забарвлені слова та вигуки. Експерименти описують за допомогою дієприкметників пасивного стану. Дії машин і механізмів (у працях технічного профілю) найчастіше описують за допомогою пасивних конструкцій, в яких присудком є дієслово в пасивно-зворотній формі (подається, вмикається, від'єднується). Використання таких синтаксичних конструкцій дає змогу сконцентрувати увагу читача тільки на самій дії, суб'єкт при цьому лишається невизначеним, оскільки в наукових текстах не обов'язково його зазначати.

Ще одна **композиційна особливість наукового стилю** - документування тверджень, посилання, цитати. За типом мовлення сучасні наукові тексти є монологічними, вживаються в усній та писемній формах із переважанням останньої. Стиль писемної наукової мови - безособовий монолог. Тому викладають, зазвичай, від третьої особи, оскільки увагу зосереджено на змісті й логічній послідовності повідомлення, а не на суб'єкті. Порівняно рідко використовуються форми першої й зовсім не використовуються форми другої особи займенників однини. Авторське "я" поступається значущості й вагомості тих наукових явищ, які досліджуються.

14. Основні вимоги до реферування та цитування літератури.

Реферування – процес аналітично-синтетичного опрацювання інформації, що полягає в аналізі первинного документу, знаходженні найвагоміших у змістовому відношенні даних (основних положень, фактів, доведень, результатів, висновків). Як анотування, так і реферування має на меті скорочення фізичного обсягу первинного документу при збереженні його основного смислового змісту. Це складний процес, що вимагає застосування не тільки власних розумових здібностей, а й певного часу. Як правило, той, хто береться за реферування, повинен бути хоча б частково обізнаним у тій ділянці знань, до якої належить первинний документ.

Реферування широко використовується у науковій, видавничій, інформаційній та бібліографічній діяльності. Особливе місце тут належить галузевим органам інформації, що ведуть підготовку і випуск реферативних журналів, реферативних збірників, експрес-інформації. У бібліотеці документи реферують при укладанні реферативних покажчиків літератури, підготовці реферативних оглядів, тематичних підбірок і дайджестів.

Таким чином, **реферат** – це вторинний документ, результат аналітично-синтетичного опрацювання інформації, поданий у вигляді короткого викладу змісту первинного документу (всього твору або його частини), включаючи основні фактичні дані й висновки з метою ознайомлення з сутнісними акцентами первинного документу.

Основні функції реферату:

- інформаційна – реферат подає інформацію про певний документ, позбавляє необхідності знайомитися з повним текстом документу в тому разі, коли цей документ для читача має другорядне значення;

- пошукова – реферат використовується в інформаційно-пошукових, зокрема й автоматизованих системах для пошуку конкретних тематичних документів та інформації.

Класифікація рефератів здійснюється за кількома ознаками:

- належністю до певної галузі знань (реферати з суспільних, гуманітарних, природничих, технічних, точних та інших галузей науки);
- способом характеристики первинного документу (загальні реферати або реферати-конспекти, що послідовно передають у загальному вигляді зміст усього первинного документу; спеціалізовані або проблемно-орієнтовані реферати, що акцентують увагу читача на окремих темах або проблемах первинного документу);
- кількістю джерел реферування (монографічні – в основу покладений один первинний документ; реферати-фрагменти, складені на окрему частину первинного документу, його розділ, підрозділ, параграф; оглядові або зведені, групові реферати, коли до роботи залучається кілька або ціла низка тематично споріднених реферованих праць);
- формою викладу (текстові, табличні, ілюстровані або змішані);
- обсягом або глибиною розгортання теми (короткі, обсяг яких обмежений – не більше 850 знаків; розширені, обсяг яких не лімітується і може складати 10-15 % від обсягу первинного документу, в залежності від його значущості, новизни й доступності);
- складачем (автором) реферату (автореферати, написані самим автором дисертації, монографії чи іншого твору; неавторські, складені працівниками реферативної чи інформаційно-бібліографічної служби);
- рівнем формалізації реферування (наприклад, інтелектуальні реферати, складені людиною на підставі її інтуїтивного уявлення про значення інформації, що подається у первинному документі; або формалізовані реферати, складені на основі формалізованих методик – анкетні, аспектні реферати, реферати-екстракти (уривки) тощо).

Об'єктами реферування виступають:

- наукові статті (теоретичні, експериментальні, методичні, описові та ін.);
- розділи із книг (монографій, збірників праць і т.д.);
- патентні документи;
- депоновані рукописи.

НЕ підлягають реферуванню:

стандарты, технічні умови, інструкції, преїскуранти, каталоги устаткування, довідкові видання (енциклопедії, словники, довідники), інформаційні та бібліографічні видання, тезауруси, класифікаційні схеми тощо.

Текст реферату має вирізнятися зрозумілістю і конкретністю, чіткістю, лаконічністю. тобто не потрібно подавати додаткову інформацію, а саме: доведень, роздумів, описів, прикладів. В ньому не повинні використовуватися громіздкі речення, складні конструкції, звороти, що утруднюють сприйняття змісту. У реферат не включають дані, відображені в бібліографічному описі документу. Не допускаються (крім особливих випадків наявності очевидних неточностей) критичні зауваження референта або його довільна інтерпретація тексту.

Процес підготовки реферату передбачає послідовне виконання таких етапів:

1) Ознайомче читання, попередній аналіз. Вивчення реферованого документу починається з заголовку, довідкового апарату (вступ, передмова, зміст), рубрик у тексті, висновків і резюме. Основна мета оглядового аналізу полягає в здобутому враженні про первинний документ загалом, його проблематику і структуру.

2) Уважне прочитання, поглиблений аналіз. Мета – детальний „розбір” первинного документу, виключення несуттєвих даних або елементів, щоб отримати чітке уявлення про об'єкт своєї роботи, її властивості, переваги й недоліки, мету твору, застосовані методи, основні результати й висновки автора, ступінь реалізації й галузі застосування даних із першоджерела. Важливо відзначити протиріччя, дискусивність положень у реферованому документі.

При аналізі тексту відбувається оцінка важливості складників з погляду доцільного їх використання в рефераті. Передусім виділяються такі елементи:

- факти, що неодмінно мають бути відображені в рефераті;
- нові ідеї й гіпотези, експериментальні дані, нові методики, оригінальні конструкції, якісно нові явища, процеси і т.д. Ця група елементів підлягає максимальному відображенню в рефераті; тут допустимі лише текстові скорочення без втрати інформації, наприклад, заміни ускладнених конструкцій роздумів більш лаконічними фразами;
- дані, що не є принципово новими: традиційні методи, загальновідомі формулювання, цифровий матеріал і т.п., що подаються в рефераті вибірково, в залежності від значення й мети реферування, і можуть бути представлені в узагальненому й анотованому вигляді;
- аргументи, пояснення, приклади та інша інформація роз'яснювального й ілюстративного характеру (як правило, вони або не включаються у реферат, або подаються в анотованому вигляді).

Реферати поділяються на кілька видів: розширений або короткий, загальний або спеціалізований. Вибір виду реферату залежить від виду твору, що реферується, мети й завдань самої процедури реферування.

Структура реферату залежить від його виду, вибору відповідних мовних і стилістичних засобів. У процесі написання тексту реферату відбувається пошук і синтез необхідної інформації, компонування окремих елементів для забезпечення послідовного, лаконічного, точного викладу основного смислового змісту первинного документу. Таким чином досягається зв'язність і чіткість подачі інформації.

План-макет поаспектного аналізу документу при реферуванні:

- мета дослідження;
- запропонований варіант вирішення проблеми (або об'єкт і предмет розгляду);
- специфіка запропонованого варіанту вирішення проблеми;
- призначення чи галузь застосування дослідження;
- місце проведення дослідження;
- методи дослідження;
- експериментальна перевірка;
- результати;
- висновки;
- переваги застосування запропонованого варіанту вирішення проблеми;
- рекомендації.

Наведений план-макет є універсальним, придатним для реферування документів будь-якої галузі. Певні аспекти із наведеного переліку можуть бути відсутні, але послідовність викладу зберігається. Допускається включення до реферату додаткових даних: зазначення наявності та кількості ілюстрацій, таблиць, додатків, бібліографічних посилань.

Рекомендується при написанні рефератів використовувати основні способи реферативного викладу тексту, а саме:

- 1) цитування, тобто дослівне відтворення фрагментів первинного документу;
- 2) перефразування, що передбачає часткову зміну (скорочення, об'єднання, заміну, згрупування та інші подібні процедури) окремих фрагментів тексту первинного документу;
- 3) заміщення – заміна фрагменту тексту (речення загалом, його частини, словосполучення чи слова), якщо це не спотворює зміст документу.

Якраз заміщення забезпечує ясність, зрозумілість, доступність думки. Найчастіше цей спосіб використовується в тих випадках, коли у реферат включається речення зі словами на зразок „такі”, „подібні”, „вищезазначені”, „розглянуті раніше” тощо, значення яких необхідно розкрити, інакше зміст не буде зрозумілим читачеві, викликаючи одразу додаткові питання: хто? що? який? та ін. В такому разі виконується операція „крок назад”, тобто у тексті первинного документу знаходиться фрагмент, за допомогою якого здійснюється необхідна заміна у рефераті.

Наприклад: „Методика розрахована на дослідження навичок управління літаками при СМУ” – „... при складних метеорологічних умовах”.

Цей прийом використовується і тоді, коли авторське речення, включене до реферату-екстракту (уривку), містить абrevіатуру, смисл якої може бути незрозумілим читачеві:

- **опущення** – пропуск слова чи словосполучення без спотворення смислового змісту тексту реферату. Пропустити можна дані пояснювального характеру, роз’яснення чи ілюстрації до основних положень реферованого документу. Скажімо, можна випустити слова на зразок „ця стаття”, „ця робота”, „таким чином”, „відповідно”, „наприклад”, „зокрема”, „при цьому” тощо;

Наприклад: „В даній роботі подається кількісний метод оцінки інформативності наукових документів” – слід: „Пропонується кількісний метод оцінки...” і т.д.

- **суміщення** – операція, при якій два чи кілька речень, де є подібні елементи, накладають одне на одне, утворюючи складну конструкцію, коли подібні компоненти використовуються лише один раз.

Ці операції часто виконуються на етапі редагування реферату.

Змістова частина наукових документів ділиться, як правило, на кілька вже відомих семантичних блоків: вступ, основну частину, висновки. Кожна з них передбачає висвітлення тих чи інших положень, що в більшості наукових праць (анотація, реферат, кандидатська і докторська дисертації) мають подаватися у чіткій послідовності.

Для визначення змістових аспектів наукових документів можна застосувати такі маркери:

1. Актуальність проблеми: Важливого значення набуває питання...

Однією з актуальних проблем ... сьогодні варто назвати ...

Соціальне значення теми визначається...

Серед проблем, пов’язаних із..., уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання ...

У зв’язку з ... особливого значення набуває питання...

Зацікавлення проблемою обумовлене...

2. Варіанти вирішення: Відомо, що...

Відомі способи...

Широкого застосування набули...

Проблемі... присвячена значна кількість публікацій

Останнім часом цій проблемі надавалася значна увага у таких працях, як ...

Висвітлення проблеми знайшло відображення у монографіях [1, 3, 5], низці статей [15, 17, 25], дисертаціях [12, 56, 62]

Реферативний огляд – узагальнена характеристика кількох джерел.

Автореферат – короткий виклад наукової праці самим автором. Найчастіше зустрічаються автореферати кандидатської і докторської дисертацій. Автореферат дисертації – це наукове видання у вигляді брошури авторського реферату проведеного дослідження, яке подається на здобуття наукового ступеня. Дисертація супроводжується окремим авторефератом обсягом 1,3-1,9 авторського аркуша для докторської та обсягом 0,7-0,9 авторського аркуша для кандидатської дисертації, який здобувач друкує державною мовою. Вимоги до оформлення автореферату встановлює ВАК.

Структурно автореферат складається із загальної характеристику роботи, основного змісту, висновків, списку опублікованих автором праць за темою дисертації, анотацій українською, російською та англійською мовами.

Висновки – це стисла інформація про підсумки виконаної роботи, що повинна відповідати загальним висновкам дисертації. Вони починаються з формулювання наукового завдання (для кандидатської дисертації) або проблеми (для докторської), за вирішення якої дисертант претендує на присудження наукового ступеня. Далі наводяться головні наукові та

практичні результати роботи, що відповідають меті та завданням, поставленим у дослідженні. Кожен науковий і прикладний висновок формулюється чітко, однозначно, конкретно; таким чином констатується суть і новизна роботи, наукова цінність і практична значущість виконаного дослідження.

Список опублікованих праць здобувача за темою дисертації подаються відповідно до вимог міждержавного стандарту з обов'язковим наведенням назв праць і прізвищ співавторів. Публікації розташовуються у такому порядку: монографії, брошури, статті у наукових фахових виданнях, авторські свідоцтва, патенти, препринти, статті, депоновані й анотовані у наукових журналах, тези доповідей тощо.

Далі подаються анотації трьома мовами (українською, російською та англійською), наводяться ключові слова).

Текст автореферату, як і дисертації, розглядається експертною комісією спеціалізованої ради. Автореферат до друку підписує вчений секретар спеціалізованої ради.

Автореферат дисертації видається друкарським способом у кількості, визначеній спеціалізованою вченою радою, і розсилається за затвердженим списком (враховуючи обов'язкові та додаткові адреси установ та окремих фахівців).

Резюме-висновки. За своїм походженням це – короткий виклад суті доповіді, статті тощо; короткий висновок із сказаного, написаного або прочитаного. Стислі висновки, або резюме можуть супроводжувати наукову статтю. Як анотація, реферат та огляд, резюме використовують для підбиття підсумків того чи іншого наукового дослідження. Обсяг такого резюме мінімальний, форма лаконічна, мовні засоби точні. Основна формула: мінімум засобів – максимум інформації.

Найчастіше резюме зводиться до трьох чітких, виразних речень, які розкривають суть дослідження (або аналізованого об'єкта).

ЦИТУВАННЯ

Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного аналізу того чи іншого тексту слід наводити цитати. Науковий етикет вимагає точно відтворювати цитований текст.

Загальні вимоги до цитування такі:

а) текст цитати починається і закінчується лапками наводиться у тій граматичній формі, в якій він поданий в джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;

б) цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

в) кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;

г) при непрямому цитуванні (переказі, викладенні думок інших авторів своїми словами), що дає значну економію тексту, слід бути гранично точним у викладенні думок, коректним щодо оцінювання його результатів, і давати відповідні посилання на джерело;

д) цитування не повинне бути ні надмірним, ні недостатнім, бо і те і інше знижує рівень наукової праці: надмірне цитування створює враження компліятивності праці, а недостатнє – знижує наукову цінність викладеною матеріалу;

Якщо текст цитується не за першоджерелом, а за іншим виданням чи документом, то посилання треба розпочати словами: «Цит. за:».

е) якщо автор роботи, наводячи цитату, виділяє у ній деякі слова, робиться спеціальне застереження, тобто після тексту, який пояснює виділення, ставиться крапка, потім дефіс і вказуються ініціали автора роботи, а вісь текст застереження вміщується у круглій дужки. Варіантом таких застережень є: (курсив наш – А.К.), (підкреслено мною – А.К.), (розрядка моя – А.К.)

Посилання на використані джерела є неодмінною рисою наукових досліджень. Правильно оформлювати посилання студент повинен вміти вже з написання перших контрольних, реферативних робіт, а також курсової роботи.

Посилання слід робити при цитуванні джерела чи думки дослідника, при вказівці на якесь важливе свідчення джерела, при запозиченні положень, використанні фактичного матеріалу, результатів досліджень інших авторів, посилань на досвід.

Коли використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з джерела, на яке є посилання в науковій роботі.

Посилання в тексті курсової роботи на джерела слід зазначати порядковим номером за переліком посилань, виділеним двома квадратними дужками, наприклад, «... у працях [1–7]...».

Коли в тексті наукової роботи необхідно зробити посилання на складову частину чи конкретні сторінки відповідного джерела то номер посилання має відповідати його бібліографічному опису за переліком посилань.

Приклад:

Цитата в тексті: «... незважаючи на пріоритетне значення мовних каналів зв'язку між діловими партнерами, ні в якому разі не можна ігнорувати найбільші канали передавання інформації [6, с. 29]».

Відповідний опис у переліку посилань:

6. Дороніна М. С. Культура спілкування ділових людей: Навч. посіб. – К.: Академія, 2008. – С. 29.

Рекомендується в основному тексті або у заключних абзацах розділів давати посилання на особисті наукові праці студента.

Посилання на ілюстрації роботи вказують порядковим номером ілюстрації, наприклад, «рис. 1.2». Посилання на формули наукової роботи вказують порядковим номером у дужках, наприклад, «... у формулі (2.1)».

На всі таблиці наукової роботи повинні бути посилання у тексті, при цьому слово «таблиця» у тексті пишуть скорочено, наприклад: «...в табл. 1.2». У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вказувати скорочено слово «дивись», наприклад: «див. табл. 1.3».

Список використаних джерел оформляється відповідно до Додатку В.

Науково-методичні джерела наводяться в алфавітному порядку за прізвищами авторів.

Відомості про джерела, які включені до списку, необхідно подавати відповідно до вимог державного стандарту з обов'язковим наведенням назв праць.

15. Поняття про авторські права.

Творча діяльність людей є надзвичайно різноманітною. Результати такої діяльності також характеризуються різноманітністю. В одному випадку це можуть бути літературні, музичні твори, а в іншому - винахід, раціоналізаторська пропозиція, корисні моделі тощо. Але у будь-якому випадку об'єкти творчої діяльності людей потребують правової охорони.

Правова охорона творів у галузі літератури, науки, мистецтва, зокрема статей, монографій, дисертацій, картин, музичних творів, творів скульптури, архітектури, фотографій здійснюється *авторським правом*. Об'єкти, що охороняються авторським правом, для одержання правової охорони не потребують подання спеціальної заявки, проведення експертизи і державної реєстрації. На результати духовної творчості правоохоронні документи не видаються. Для одержання правової охорони цих об'єктів досить надати їм об'єктивну матеріальну форму.

Інша група об'єктів (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, знаки обслуговування тощо) - охороняється *патентним правом* (правом промислової власності).

Отже, у цивільному праві та в цивільному законодавстві склалося два самостійні правові інститути - авторське право і право промислової власності (патентне право).

Поняття «авторське право» виділяють в об'єктивному і суб'єктивному розумінні.

В *об'єктивному розумінні авторське право* - це сукупність правових норм, які регулюють відносини, що виникають внаслідок створення і використання творів науки, літератури та мистецтва.

У *суб'єктивному розумінні авторське право* - це сукупність прав, які належать автору або його правонаступникам у зв'язку зі створенням і використанням твору літератури, науки і мистецтва.

Серед джерел авторського права слід назвати Конституцію України (ст.ст. 41, 54, 55), Закон України «Про власність» (ст. ст. 13, 41), Закон України «Про авторське право і суміжні права», ЦК України (ст.ст. 433-448).

Особливу групу джерел сучасного авторського права складають міжнародні договори (Бернська конвенція з охорони літературних та художніх творів (1886), Всесвітня (Женевська) конвенція про авторське право (1952) та ін.).

Авторське право виникає з моменту створення твору. Особа, яка має авторське право, для сповіщення про свої права може використовувати спеціальний знак, який розміщується на кожному екземплярі твору і складається з трьох елементів: латинської букви «С», обведеної колом (©), імені (найменування) особи, яка має авторське право, та року першого опублікування твору.

Здебільшого автором твору науки, літератури, мистецтва є *одна особа*. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права», автор є первинним суб'єктом, якому належить авторське право. За відсутності доказів іншого, автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства). Це положення застосовується також у разі опублікування твору під псевдонімом, який ідентифікує автора.

Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей. Під охорону закону підпадають усі передбачені твори (ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права»), як оприлюднені, так і не оприлюднені, як завершені, так і не завершені, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу, мети (освіта, інформація, реклама, пропаганда, розваги тощо).

В окремих випадках у творчому процесі беруть участь *кілька осіб*. Їх називають *співавторами*. Співавтори - дві або більше особи, творчою працею яких створено твір. Відносини між цими особами називають співавторством. Цивільно-правова теорія встановлює два види співавторства: *роздільне і нероздільне*.

Суб'єктами авторського права можуть бути *фізичні та юридичні особи*, а в окремих випадках *держава Україна*.

Серед *фізичних осіб* слід першочергово виділити авторів, тобто *творців об'єктів авторського права*. Вони складають першу групу суб'єктів (первинні суб'єкти). Автор твору є первинним суб'єктом авторського права. Відповідно до статті 435 ЦК України, за відсутності доказів іншого, автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору. Особливою категорією авторів, саме творців творів, є неповнолітні та інші недієздатні особи. Створені ними об'єкти також можуть охоронятися авторським правом.

Суб'єктами авторського права є також фізичні особи (спадкоємці автора, особи, яким автор чи їх спадкоємці передали свої авторські майнові права). Вони не є творцями певного твору, а *набувають* авторських прав за договором чи законом.

Суб'єктами авторського права можуть бути також *юридичні особи*, які набули прав на твори відповідно до договору або закону. Таких суб'єктів відносять до другої групи (похідні суб'єкти).

Відповідно до статті 6 Закону України «Про авторське право та суміжні права», іноземні особи та особи без громадянства відповідно до міжнародних договорів чи на основі принципу взаємності мають однакові з особами України права за цим Законом.

В окремих випадках, якщо твір створено у співавторстві, авторське право на нього належить співавторам спільно, незалежно від того, становить такий твір одне нерозривне ціле чи складається з частин, кожна з яких може мати ще й самостійне значення. Частина твору, створеного у співавторстві, визнається такою, що має самостійне значення, якщо вона може бути використана незалежно від інших частин цього твору.

Кожен із співавторів зберігає своє авторське право на створену ним частину твору, яка має самостійне значення.

Відносини між співавторами можуть бути визначені договором. У разі відсутності такого договору авторське право на твір здійснюється всіма співавторами спільно (ст. 436 ЦК України).

Авторські права поділяють на *особисті немайнові та майнові*.

До *особистих немайнових* прав належать:

- а) право на визнання людини творцем об'єкту авторського права;
- б) право перешкоджати будь-якому посяганням на своє авторське право, здатному завдати шкоди честі чи репутації автора;
- в) право вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо;
- г) право забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору;
- д) право обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору;
- є) право на недоторканість твору.

До *майнових* прав автора належать:

- а) право на використання твору;
- б) виключне право дозволяти використання твору;
- в) право перешкоджати неправомірному використанню твору, в тому числі забороняти таке використання;
- г) право на відтворення твору та ін. Такі права автора не є вичерпними.

Весь обсяг особистих немайнових та майнових прав належить лише первинному суб'єкту авторських прав - автору.

Особисті немайнові права авторів творів не можуть бути передані іншим особам. Вони належать автору незалежно від його майнових прав і зберігаються за ним навіть у випадку уступки майнових прав на використання твору.

Майнові права автора можуть переходити до інших суб'єктів авторського права у силу закону чи договору, спадкування.

В силу статті 429 ЦК України, особисті немайнові права автора на твір, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей твір. У випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права на такий твір можуть належати юридичній або фізичній особі, де або у якої працює працівник.

Майнові права автора на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором.

Об'єктами авторського права є твори. Таке правило закріплене у статті 433 ЦК України.

За відсутності законодавчого визначення терміну «твір», більшість дослідників дотримуються позиції, відповідно до якої твором вважається результат творчої діяльності автора, виражений в об'єктивній формі. Цим самим встановлюються два критерії охороноспроможності об'єктів авторського права: *по-перше*, авторське право правопоширюється лише на ті результати наукової, літературної і мистецької діяльності людини, які виникли в результаті її *творчої діяльності*; *по-друге*, твір має існувати

в *об'єктивній формі*. Така форма може бути письмовою, усною, звуковою, відеозаписом тощо.

Об'єктом авторського права може бути як твір в цілому, так і його окрема частина, що відповідає критеріям охороноз-датності і може використовуватися самостійно. При цьому, як попередньо відмічалось, для авторського права не мають значення сутність твору, його наукова, літературна, художня цінність.

До об'єктів авторського права належать:

1. Літературні та художні твори, зокрема: романи, поеми, статті, та інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори (з текстом або без тексту); аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, картини, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів; збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності.

2. Комп'ютерні програми.

3. Компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності.

4. Інші твори.

Важливо, що твори є об'єктами авторського права без виконання будь-яких формальностей щодо них та незалежно від їх завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження, оприлюднені вони чи не оприлюднені.

Законом встановлено, що авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі.

Разом з тим не всі твори отримують правову охорону. Відповідно до статті 434 ЦК України **не є об'єктами авторського права:**

1) акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (закони, укази, постанови, рішення тощо), а також їх офіційні переклади;

2) державні символи України, грошові знаки, емблеми тощо, затверджені органами державної влади;

3) повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної прес-інформації;

4) інші твори, встановлені законом.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» відносить до таких об'єктів також твори народної творчості (фольклор), розклади руху транспортних засобів, розклади телерадіо-передач, телефонні довідники та ін. (ст. 10 Закону). Передбачена вищезазначеним Законом правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі.

Використання твору будь-якою особою (користувачем) допускається виключно на основі *авторського договору*. Саме у такий спосіб забезпечується реалізація і охорона особистих та майнових прав автора.

Відповідно до статті 444 ЦК України, твір може бути вільно, без згоди автора та інших осіб, та безоплатно використаний будь-якою особою:

1) як цитата з правомірно опублікованого твору або як ілюстрація у виданнях, радіо- і телепередачах, фонограмах та відеограмах, призначених для навчання, за умови дотримання звичаїв, зазначення джерела запозичення та імені автора, якщо воно вказане в такому джерелі, та в обсязі, виправданому поставленою метою;

2) для відтворення у судовому та адміністративному провадженні в обсязі, виправданому цією метою;

3) в інших випадках, передбачених законом.

Особа, яка використовує твір, зобов'язана зазначити ім'я автора твору та джерело запозичення.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» встановлює положення, відповідно до якого передача права на використання твору іншим особам може здійснюватись на основі:

- авторського договору про передачу *виключного* права на використання твору;
- авторського договору про передачу *невиключного* права на використання твору.

За загальним правилом, договори про передачу прав на використання творів укладаються в письмовій формі (крім використання твору в періодичних виданнях - газетах, журналах тощо). Договір вважається укладеним, якщо між сторонами досягнуто згоди щодо всіх істотних умов (строку дії договору, способу використання твору, території, на яку поширюється передаване право, розміру і порядку виплати авторської винагороди, а також інших умов, щодо яких за вимогою однієї із сторін повинно бути досягнуто згоди).

Відповідні відомства і творчі спілки можуть розробляти при-мірні авторські договори (зразки авторських договорів).

Найпоширенішими видами договорів про використання творів є авторські договори замовлення; видавничі договори -про видання або перевидання твору в оригіналі; постановочні -договори про публічне виконання неопублікованого твору; сценарні - про використання неопублікованого твору в кіно - або телевізійному фільмі; договори художнього замовлення - про створення твору образотворчого мистецтва з метою його публічного показу; договори про видання творів у перекладі, у переробці; авторські договори на створення і передачу комп'ютерних програм.

Отже, **авторське право** є частиною законодавчих норм, які створені для врегулювання юридичних відносин, створення і використання якихось винаходів і плодів у різних сферах. Тобто, це майнові і не майнові права, які є у людини в рамках того, що вона зробила. Найчастіше предметом авторських прав стають творіння письменників, режисерів, фотоматеріали, картини і все, що відноситься до художнього мистецтва, музика, пісні, комп'ютерні розробки, технічні пристрої, бази даних та багато іншого.

Предмети авторських прав завжди створюються завдяки творчій роботі творця. Творчість є головною ознакою предметів авторського права. Автор – це той, хто створив твір. Крім автора буває ще й правовласник, який володіє винятковим правом на твір. Спочатку правовласником є автор. Але з різних причин це право має можливість передатися стороннім особам.

Закони України передбачають кримінальну відповідальність за використання і порушення авторського права без згоди автора або правовласника (ст. 176 КК).

Список використаних джерел

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/19959/1/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8C.pdf>

<https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/Articles/gornostal/vajinskii%20posibnyk.pdf>

https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00675997_0.html

<http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/1/4/1-4-kl42.pdf>

Арутюнов В.Х., Мішин В.М., Свінціцький В.М. Методологія соціально - економічного пізнання: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2005. – 353 с.

Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методологія научного дослідження: Учеб.пособие. – К.: МАУП, 2004. – 216 с.

Братерська - Дронь М.Т. Проблеми сучасної філософії: моральнісний аспект наукової творчості // Культура народів Причерноморья - 2004. - № 51. - С. 117 – 120.

ДСТУ 3008-95. Документація. Звіти у сфері науки і техніки Структура і правила оформлення.

- Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» №1977-ХІІ із змінами від 19 грудня 2006 р.
- Кодекс наукової етики (Проект). – К.: Українська федерація вчених; Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва НАН України, 2005. – 8 с. /www.semynozhenko.net/ufv/files/kod_etiki.dok.
- Козьменко С.Н. Гамбургский счет: Трилогия. – Книга первая: Руководство по написанию и защите диссертаций. – Сумы: ИТД «Университетская книга»: ИКК «Деловые перспективы», 2007. – 352 с.
- Комаров М.С. Основы научных исследований. – Львов: Вища школа. Изд-во при Львов.ун-те, 1982. – 128 с.
- Лудченко А.А., Лудченко Я.А., Примак Т.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Под ред. А.А.Лудченко. — К.: О-во «Знання», КОО, 2000.-114 с.
- Малюга Н.М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку: Навч. посібник / За ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2003. – 476 с.
- Методичні вказівки з державної атестації студентів за спеціальністю «Менеджмент організацій» освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст та магістр денної та заочної форм навчання. – Суми: Вид-во СумДУ, 2005.
- Научная организация труда в управлении производственным коллективом: Общеотраслевые научно-методические рекомендации.– М.: Экономика, 1991.–286с.
- Основы научных исследований. Організація самостійної та наукової роботи студента: Навч. посібник / Я.Я.Чорненький, Н.В. Чорненька, С.Б. Рибак та ін. – К.: ВД«Професіонал», 2006. – 208 с.
- Основы научных исследований: Учеб.для техн. вузов / В.И. Крутов, И.М. Грушко, В.В. Попов и др.; Под ред. В.И. Крутова, В.В. Попова. – М.: Высш. шк., 1989. – 400 с.
- «Рекомендація про статус науково-дослідницьких робітників» / XVIII сесія Генеральної конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), 20.11.1974 р.
- Типове положення з планування, обліку і калькулювання собівартості науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 830.
- Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науководослідницької діяльності: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2002. – 295 с.
- Шестак Н.В., Астанина С.Ю. Роль научных школ в подготовке молодых ученых // Труды СГУ. – Вып. 95: Гуманитарные науки. Психология и социология образования. – М., 2006. – С. 176 – 186
- <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/Articles/gornostal/vajinskii%20posibnyk.pdf>
- Методика та організація наукових досліджень : Навч. посіб. / С. Е. Важинський, Т. І. Щербак. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. – 260 с.
- https://works.doklad.ru/view/r0i4B9g_U6I.html
- https://pidruchniki.com/1499052840663/dokumentoznavstvo/naukoviy_stil_yogo_zasobi_profes_ynomu_spilkuvanni
- <https://nmapo.edu.ua/zagruzka/VN-MNR-8.pdf>
- http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/c0815324-6801-436a-9214-67c1bb53edb7.pdf
- Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : навч.-метод. посіб. - К. : НАДУ, 2008. - 184 с.